

ISSN 2080-1807

TORUŃSKIE STUDIA BIBLIOLOGICZNE
2020, nr 2 (25)

Irena Gruchała

Instytut Studiów Informatycznych
Uniwersytet Jagielloński
e-mail: irena.gruchala@uj.edu.pl

Małgorzata Stanuła

Instytut Studiów Informatycznych
Uniwersytet Jagielloński
e-mail: malgorzata.stanula@uj.edu.pl

Publikacje o tematyce filozoficznej wydane na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w. – studium bibliometryczne

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSB.2020.017>

STRESZCZENIE: W artykule przedstawia się charakterystykę publikacji z zakresu filozofii, opublikowanych na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w. W okresie utraty niepodległości tematyka filozoficzna miała niewielki udział w repertuarze wydawniczym. W badaniach starano się uwzględnić postulaty badawcze Davida Nicolasa i Maureen Ritchie, Wandy Pindlowej oraz Marty Skalskiej-Złat wobec zastosowania technik bibliometrycznych w bibliologii. Podstawą źródłową pracy jest baza stworzona w programie Excel. Zarejestrowano w niej 1121 opisów bibliograficznych książek, w tym również nadbitki i odbitki. Do zgromadzenia danych wykorzystano głównie „Bibliografię Filozofii Polskiej” oraz *Elektroniczną Bazę Bibliografii Estreichera*. Zebrane dane liczbowe poddano badaniom opisującym, zastosowano także analizy statystyczne. Dynamikę zmian objętości publikacji zobrazowano za pomocą testu Kruskala-Wallisa. Test Ch2 Pearsona służył do zbadania zależności liczby publikacji: od miejsca wydania i jego przynależności do jednego z trzech zaborów; kategorii wydawcy; formy przekazu

oraz działu klasyfikacji. Testu tego użyto również do ukazania związków między kategorią wydawcy a formą publikacji oraz między kategorią wydawcy a treścią dokumentu. Test U Manna Whitneya wykorzystano do porównania objętości odbitek i nadbitek z klasycznymi książkami. Analizy statystyczne przeprowadzono za pomocą oprogramowania MS Excel (Microsoft) i Statistica 12 (StatSoft Inc.). Zastosowanie technik bibliometrycznych potwierdziło ich przydatność do badania piśmiennictwa w ujęciu historycznym. W wyniku badań powstał obraz upowszechniania treści filozoficznych na ziemiach polskich w drugim półwieczu XIX stulecia. Tworzą go składniki o charakterze dynamicznym i statycznym. Niektóre z nich wpisują się w rezultaty badań dotyczących całości ruchu wydawniczego w okresie utraty niepodległości.

SŁOWA KLUCZOWE: publikacje filozoficzne, bibliometria historyczna, kultura książki, analizy statystyczne, XIX w.

Rozważania wstępne

Od lat 70. XX w. obserwujemy wzrost stosowania metod ilościowych w badaniach komunikacji społecznej. Rozwojowi badań bibliometrycznych sprzyja rozwój technologii informacyjnych, które umożliwiają tworzenie gotowych zbiorów informacji, a także nowoczesnego oprogramowania skracającego czas analizy. Podstawową jednostką w badaniach bibliometrycznych jest opis dokumentu bieżącego oraz dokumentu cytowanego w dokumencie bieżącym. Badacz, w zależności od założonych celów, dobiera elementy opisów bibliograficznych, kojarzy je ze sobą i na tej podstawie formułuje wnioski. Tym sposobem można uzyskać precyzyjny obraz stanu obecnego i przemian w komunikacji piśmiennej; wnioskować o jej przyszłości; wskazać czynniki wpływające na jej przeobrażenia; porównać jej rozwój w różnych dziedzinach, dyscyplinach i instytucjach; ocenić dokonania i współpracę uczestników procesów komunikacyjnych, np. autorów publikacji, wydawców, tłumaczy.

W pracach teoretycznych zwraca się uwagę na uniwersalność metod bibliometrycznych, możliwość stosowania ich w różnych dyscyplinach nauki¹. Alan Pritchard w pierwszej definicji bibliometrii zwrócił

¹ D. Nicholas, M. Ritchie, *Literature and Bibliometrics*, London 1978, s. 9.

uwagę na jej związek z książką, określił ją bowiem jako „zastosowanie matematycznych i statystycznych metod do książek i innych środków komunikacji”². Z kolei Wanda Pindłowa zauważyła, że bibliometria ma szczególne zastosowanie w nauce o książce, bibliotekoznawstwie, informacji naukowej i naukoznawstwie³. Obecnie uważa się, że przypisanie badań bibliometrycznych jakiejś dyscyplinie zależy od wyboru centralnego aspektu badawczego⁴. Na przykład Krzysztof Migoń ilościowy opis zjawisk bibliologicznych zaliczył do nauki o książce⁵. W bibliologii historycznej podawanie wyników badań w postaci zestawień liczbowych ma długą tradycję. Anna Żbikowska-Migoń doszukiwała się początków bibliometrii już w XVIII stuleciu⁶. W. Pindłowa przedstawiła szereg prac polskich autorów z XIX i XX w., którzy nie tylko posługiwali się badaniami ilościowymi, ale ich analizy danych statystycznych wniosły duży wkład w rozwój badań bibliometrycznych w dzisiejszym rozumieniu, chociaż termin bibliometria w nich nie występuje⁷.

Niniejszy artykuł poprzez swoją tematykę wpisuje się w paradygmat historycznej bibliologii, a także historycznej bibliometrii (ang. *historical bibliometrics*). Ten ostatni termin według Jean-Pierre’a Hérubela oznacza badanie czasopism i książek opublikowanych w określonym czasie i przestrzeni⁸. Zatem celem tej pracy jest charakterystyka publikacji o treściach filozoficznych wydanych na ziemiach polskich w latach 1851–1900 przy użyciu technik bibliometrycznych.

² M. Skalska-Zlat, *Bibliometria – pojęcia, metody, kierunki badań*, „Roczniki Biblioteczne” 1988, z. 2, s. 259.

³ W. Pindłowa, *Bibliometria i jej znaczenie dla badań nad książką*, „Studia o Książce” 1988, T. 17, s. 307.

⁴ Taż, *Bibliometria, informetria i scientometria – refleksje terminologiczne i wzajemne relacje*, [w:] *Z problemów metodologii i dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 1990, s. 67.

⁵ K. Migoń, *Nauka o książce. Zarys problematyki*, Wrocław 1984, s. 124–125.

⁶ A. Żbikowska-Migoń, *Początki bibliometrii? Oświeceniowa próba analizy statystycznej katalogów księgarskich*, „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 1, s. 175–187.

⁷ W. Pindłowa, *Bibliometria i jej znaczenie...*, s. 319–323.

⁸ J.-P. Hérubel, *Historical Bibliometrics: Its Purpose and Significance to the History of Disciplines* [online] [dostęp 6 stycznia 2020]. Dostępny w World Wide Web: https://www.researchgate.net/publication/242308504_Historical_Bibliometrics_Its_Purpose_and_Significance_to_the_History_of_Disciplines.

Podstawa źródłowa

W badaniach nad dawnym piśmiennictwem wykorzystuje się różne źródła zawierające opisy dokumentów, np. inwentarze, katalogi biblioteczne, wydawnicze i tworzone przez kolekcjonerów oraz wykazy dołączane do tekstów prawniczych. Często osoba podejmująca nowy temat badawczy musi sama zgromadzić dane do analizy. W wypadku niniejszego artykułu utworzono bazę w programie Excel, rejestrującą 1121 pozycji bibliograficznych. Przy wyborze kierowano się założeniami teoretycznymi twórców kilkutomowej „Bibliografii Filozofii Polskiej”⁹. Uwzględniono publikacje zajmujące się w ścisłym sensie filozofią oraz prace, które można nazwać parafilozoficznymi. Zajmowały się one, w zależności od epoki, innymi dziedzinami rozpatrywanymi z perspektywy filozoficznej. W tej grupie mieszczą się głównie wydawnictwa o tematyce społeczno-politycznej, przyrodniczej, prace pedagogiczne i moralizatorskie oraz z zakresu krytyki artystycznej i psychologii.

W badaniach historycznych piśmiennictwa wybór dokumentów według ich formy często przysparza problemów¹⁰. Uwzględniono przede wszystkim książki będące w naukach humanistycznych, także dzisiaj, bardzo ważnym źródłem informacji¹¹. Chcąc pokazać jak najszerszej nierzędzia wymiany myśli filozoficznej, w bazie zarejestrowano także odbitki i nadbitki zawierające opublikowane wcześniej artykuły w czasopismach oraz rozdziały z prac zbiorowych. Zgodnie z zaleceniami United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) traktowane są one jak książki¹², stanowią samoistną całość wydawniczą i pozwalają pełniej ukazać strukturę publikacji filozoficznych¹³. Na ich znaczenie dla

⁹ „Bibliografia Filozofii Polskiej”, 1960–2002, T. 2 (1831/1864) – T. 4 (1896/1918).

¹⁰ S. Arct, E. Pawłowska, *Wydawcy warszawscy w latach 1878–1914*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, pod red. S. Tazbira, Warszawa 1961, s. 320–384; P. Nowak, *Piśmiennictwo z zakresu nauk społecznych i humanistycznych przedmiotem oceny i analiz metodami bibliometrycznymi*, „Roczniki Naukowe PWSZ im. J. A. Komeńskiego w Lesznie” 2004, nr 2, s. 5–18.

¹¹ P. Nowak, *Piśmiennictwo z zakresu...*, s. 12.

¹² M. Matwijów, *Odbitka (nadbitka)*, [w:] *Encyklopedia książki*, T. 2, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń, M. Skalskiej-Zlat, Wrocław 2017, s. 293.

¹³ M. Skalska-Zlat, *Bibliometria – pojęcia...*, s. 276.

nauki i kultury zwracał uwagę Czesław Gutry¹⁴. Czasopisma o profilu filozoficznym w badanym półwieczu należały do rzadkości¹⁵.

Do zgromadzenia danych bibliograficznych w bazie wykorzystano kilka źródeł, które różniły się sposobem podawania cech formalnych i treściowych dokumentów. Wyszukiwanie prowadzono we wspomnianej już „Bibliografii Filozofii Polskiej”, składającej się z czterech części obejmujących lata 1750–1918. Przeszukano tomy, wybierając pozycje mieszczące się w zasięgu chronologicznym badań. W bibliografii tej treść dokumentu oddawano przez krótki opis lub przytoczenie spisu treści. Wyszukiwania prowadzono również w *Elektronicznej Bazie Bibliografii Estreichera (EBBE)*, a szczególnie w jej części zatytułowanej *Bibliografia XIX stulecia*¹⁶. Opisy dokumentów w bazie nie posiadają charakterystyki treściowej. Opisy bibliograficzne z tych dwóch źródeł uzupełniono o brakujące elementy na podstawie katalogu głównego Biblioteki Narodowej, katalogu centralnego NUKAT oraz katalogu podstawowego Biblioteki Jagiellońskiej¹⁷. Dodano brakujące składniki adresu wydawniczego, odnotowano także hasła przedmiotowe w języku haseł przedmiotowych KABA, stosowane w katalogu centralnym NUKAT oraz deskryptory używane w Bibliotece Narodowej. Bazę uzupełniono również o opisy dokumentów, które wcześniej nie wystąpiły, a wyszukano je w tych katalogach.

Wydawnictwa wielotomowe traktowano jako jedną pozycję w bazie, jeśli dzieło było poświęcone jednemu zagadnieniu. W innych wypadkach opisywano tylko tę część książki, która poruszała tematy filozoficzne. W odrębnych polach zapisano: nazwę autora; nazwę współautora; tytuł z oznaczeniem odpowiedzialności, oznaczeniem wydania oraz uwagi;

¹⁴ Cz. Gutry, *O wydawaniu nadbitek, odbitek i wycinków*, Warszawa 1946.

¹⁵ Autorki dotarły do następujących tytułów: w Warszawie „Przegląd Filozoficzny” (1897–1947); w Krakowie „Biblioteka Umiejętności Przyrodniczych” (1872–1874) oraz „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” (1874–1891); we Lwowie „Życie Duchowe” (1875) oraz „Światło Zagrobowe” (1869–1870).

¹⁶ *Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera (EBBE)* [online] [dostęp 10 września 2019]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/>.

¹⁷ *Katalog główny Biblioteki Narodowej* [online] [dostęp 15 września 2019]. Dostępny w World Wide Web: https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?vid=480MNIS_NLOP:480MNIS_NLOP&lang=pl; *Katalog centralny NUKAT* [online] [dostęp 20 października 2019]. Dostępny w World Wide Web: <http://katalog.nukat.edu.pl/search/query?theme=nukat>; *Katalog podstawowy Biblioteki Jagiellońskiej* [online] [dostęp 14 czerwca 2019]. Dostępny w World Wide Web: <https://pka.bj.uj.edu.pl/PKA/>.

miejsce wydania; nazwę wydawcy; rok wydania; objętość dokumentu; język tekstu; język oryginału; formę dokumentu; hasła przedmiotowe lub deskryptory oraz nazwę działu stworzonej klasyfikacji. Tworzenie własnej szczegółowej klasyfikacji dla zebranych opisów dzieł wymagało dużo dodatkowej pracy. Opisy rzeczowe przejęte z bibliotek, a także rozbudowa działu Filozofia w *Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątej*¹⁸ często były zbyt ogólne i niewystarczające. Na tym etapie pracy, w wypadku wątpliwości, sięgano po wydania oryginalne zarówno w tradycyjnej formie drukowanej, a przede wszystkim dostępne w zapisie cyfrowym w bibliotece Polona i w zbiorach Federacji Bibliotek Cyfrowych¹⁹. Wyodrębniono 10 działów. Starano się stworzyć przejrzysty układ, nie różnicując nadmiernie materiału. Jak zwykle przy klasyfikowaniu trudność sprawiały dzieła wielotematyczne oraz silne w tamtym czasie związki filozofii np. z socjologią, psychologią i religią. Jeśli kilka tematów szczegółowych można było objąć nazwą klasy o szerszym zasięgu, to wybierano takie rozwiązanie. W innych przypadkach wybierano temat dominujący. Niektóre przydziały budziły wątpliwości, ale biorąc pod uwagę dużą liczbę zebranych opisów dokumentów, mamy nadzieję, że nieliczne błędy w klasyfikacji nie zmieniają obrazu treści publikacji z tego okresu.

Metody

Po utworzeniu bazy powstało pytanie: Jakie elementy składające się na charakterystykę publikacji filozoficznych można wyodrębnić i analizować technikami bibliometrycznymi. Prace, w których rozważa się zastosowanie metod ilościowych w bibliologii ukazują wiele możliwości. Za najbardziej inspirujące uznano wypowiedzi Davida Nicolasa i Maureen Ritchie²⁰, W. Pindlowej²¹ oraz M. Skalskiej-Zlat²². Wynika z nich, że

¹⁸ *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiąta*, oprac. T. Turowska, J. Hys, J. Kwiatkowska, Warszawa 2006.

¹⁹ Polona [online] [dostęp 20 listopada 2019]. Dostępny w World Wide Web: <https://polona.pl/>; Federacja Bibliotek Cyfrowych, *Zbiory polskich instytucji kultury on-line* [online] [dostęp 20 listopada 2019]. Dostępny w World Wide Web: <https://fbc.pionier.net.pl>.

²⁰ D. Nicolas, M. Ritche, dz. cyt., s. 9.

²¹ W. Pindlowa, *Bibliometria i jej znaczenie...*, s. 307–308.

²² M. Skalska-Zlat, *Bibliometria – pojęcia...*, s. 274–278.

zgrupowane w bazie dane można poddać badaniom opisującym, które wykorzystują wybrane elementy opisu bibliograficznego do scharakteryzowania piśmiennictwa. W ten sposób uzyskano dane o liczbie: publikacji w danym roku; różnych form przekazu; wydawnictw w języku polskim i innych językach; dzieł przełożonych na język polski; różnych kategorii wydawców i miejscach ich działalności, a także liczebności działów klasyfikacji, do których przydzielono publikacje. Uzupełnieniem informacji, uzyskanych przez proste policzenie danych, będzie zbadanie niektórych relacji między nimi za pomocą analiz statystycznych.

Analiza liczebności publikacji, które ukazały się w badanym czasie, obejmowała obliczenie przeciętnej rocznej liczby wydawnictw w okresach dziesięcioletnich za pomocą średniej arytmetycznej, a także analizę dynamiki zmian liczby publikacji. W tym celu zastosowano analizę trendu długookresowego, czyli metodę analityczną polegającą na dopasowaniu funkcji matematycznej do danych empirycznych w taki sposób, by jak najlepiej obrazowała ogólną tendencję rozwojową.

Pokazano również zmiany w liczbie publikacji w okresach dziesięcioletnich w zależności od miejsca wydania, kategorii wydawcy oraz formy przekazu (książka, odbitka, nadbitka) przy użyciu testu Chi² Pearsona, a także pod względem ich objętości za pomocą testu Kruskala-Wallisa. Przydzielenie poszczególnych miejsc wydania do odpowiedniego terenu umożliwiło analizę porównawczą rynków wydawniczych zaboru austriackiego, pruskiego i rosyjskiego w poszczególnych dziesięcioleciach. W tym wypadku użyto również testu Chi² Pearsona. Zależność pomiędzy objętością publikacji a rokiem jej wydania potwierdzono także analizą korelacji rang Spearmana. Związek pomiędzy kategorią wydawcy a formą publikacji analizowano przy użyciu testu Chi² Pearsona. Porównania objętości odbitek i nadbitek z klasycznymi książkami dokonano przy użyciu testu U Manna-Whitneya. Przy użyciu testu Chi² Pearsona zanalizowano także związek pomiędzy kategorią wydawcy a tematyką publikacji. Za poziom istotności do weryfikacji hipotez statystycznych przyjęto poziom $\alpha = 0,05$ (umowny próg istotności statystycznej przyjęty w naukach społecznych). Analizy statystyczne przeprowadzono za pomocą oprogramowania MS Excel (Microsoft) i Statistica 12 (StatSoft Inc.).

Dynamika zmian liczebności publikacji

W ciągu badanych dziesięcioleci utrzymywał się trend rosnący liczby publikacji. Zmiany w liczbie wydawnictw ukazuje wzrost średniej liczby publikacji wydawanych w kolejnych dziesięcioleciach, z niewielką stagnacją widoczną w trzecim i czwartym badanym dziesięcioleciu, kiedy to średnia liczba publikacji utrzymywała się na stałym poziomie około 27,6 – 27,7 publikacji. Dane przedstawia Tabela 1.

Tabela 1. Dynamika zmian liczebności publikacji w latach 1851–1900

Dziesięciolecia	Liczba bezwzględna (n)	Średnia arytmetyczna	Odchylenie standardowe	% całości zbioru
1851–1860	85	8,5	2,4	7,6
1861–1870	138	13,8	5,8	12,3
1871–1880	277	27,7	10,0	24,7
1881–1890	276	27,6	7,5	24,6
1891–1900	345	34,5	11,9	30,8

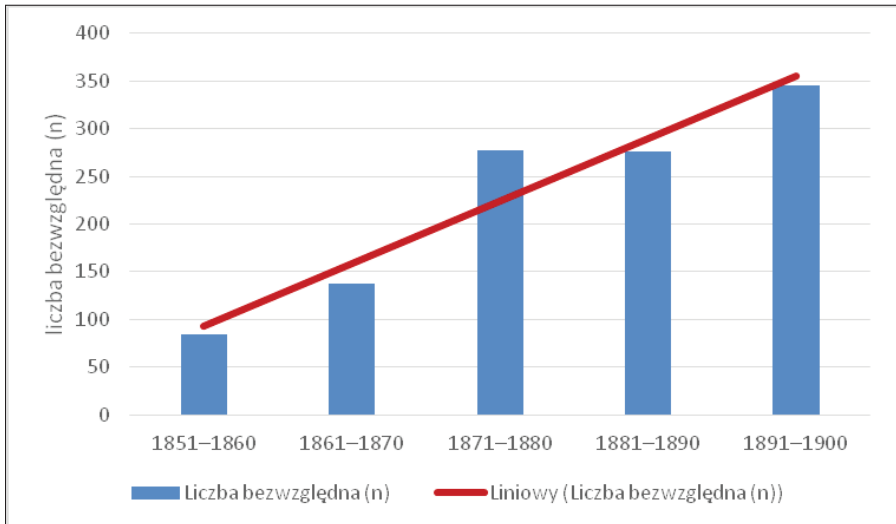
Źródło: opracowanie własne

Trend rosnący liczby publikacji pokazano również na Wykresie 1 przy pomocy funkcji liniowej. Na podstawie oszacowanych parametrów funkcji obliczono, że liczba publikacji ogółem wzrastała średnio z okresu na okres o 66 pozycji ($p < 0,01$). Liniowa funkcja trendu w 92% opisuje zmiany, jakie zachodziły w liczbie publikacji na przestrzeni badanych lat.

W drugiej połowie XIX w. nastąpił w wielu krajach duży wzrost produkcji wydawniczej zarówno książek, jak i czasopism. W Polsce również utrzymywała się tendencja wzrostowa. Według ustaleń Marii Czarnowskiej, w skali całego kraju wyraźne przyśpieszenie ruchu wydawniczego nastąpiło w latach 60. XIX w.²³. Z kolei Kazimiera Maleczyńska, która badała całość repertuaru wydawniczego w okresie niewoli narodowej

²³ M. Czarnowska, *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego w latach 1501–1965*, Warszawa 1967, s. 8.

Wykres 1. Dynamika zmian w liczebności publikacji w kolejnych dziesięcioleciach w latach 1851–1900. Liczbę bezwzględną publikacji w poszczególnych dziesięcioleciach zaznaczono w postaci niebieskich słupków, a czerwoną linią trend liniowy dla liczby publikacji w okresach dziesięcioletnich o następującej postaci: Liczba publikacji = $27 + 66 * x$ ($p < 0,01$, co oznacza statystycznie istotny trend)

Źródło: opracowanie własne

na podstawie *Bibliografii polskiej* Estreicherów, doszła do wniosku, że wzrost liczby tytułów przypada na początek lat 80. XIX w.²⁴ W wypadku publikacji o tematyce filozoficznej obserwujemy również ciągły wzrost liczby publikacji, a znaczny ich przyrost nastąpił w latach 70. Zjawisko dużego wzrostu utrzymującego się do końca XIX stulecia uzasadnia się zazwyczaj sytuacją społeczną, gospodarczą i polityczną w kraju, na którą złożyło się kilka czynników: otrząśnięcie się społeczeństwa po upadku powstania styczniowego, wprowadzenie autonomii w zaborze austriackim, rozwój technologii związanych z drukiem i introligatorstwem, a także idee zwiększające zapotrzebowanie na książki (szansa na odzyskanie nie-

²⁴ K. Maleczyńska, *Polski repertuar wydawniczy doby zaborów (problematyka badawcza i główne tendencje rozwojowe)*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, z. 1–2, s. 279.

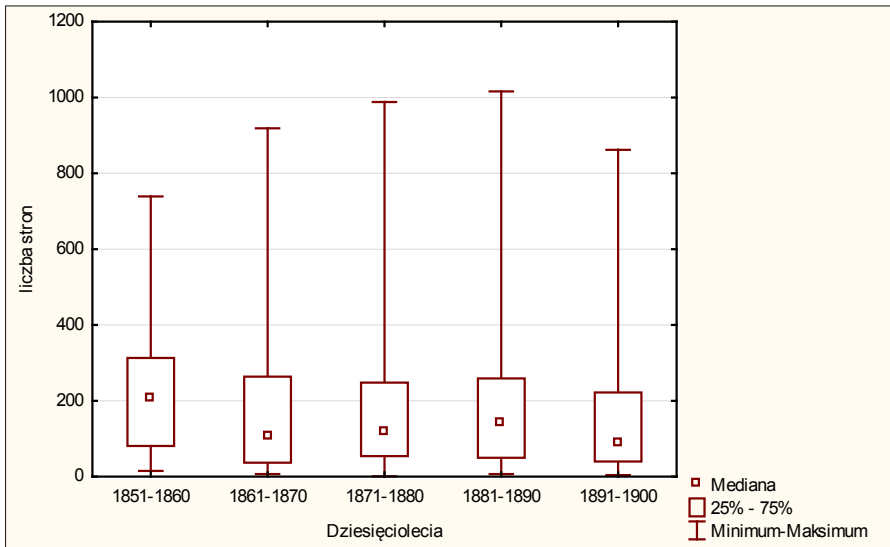
podległości upatrywano m.in. w kształceniu społeczeństwa, szczególnie jego warstw najuboższych).

Dynamika zmian objętości publikacji, miejsc wydania, kategorii wydawcy oraz formy przekazu w kolejnych dziesięcioleciach

Zastosowanie testu Kruskala-Wallisa pokazało, że istnieje statystycznie istotna różnica w objętości publikacji wydawanych w poszczególnych dekadach. Wykonane dodatkowo testy post-hoc pozwoliły stwierdzić, że przeciętna liczba stron publikacji wydawanych w pierwszym dziesięcioleciu (1851–1860) jest istotnie większa od przeciętnej liczby stron publikacji wydawanych w ostatnim badanym okresie, tj. w latach 1891–1900 (mediana = 208 vs. mediana = 91). Zależność pomiędzy liczbą stron a czasem wydania publikacji opisano w Załączniku 1 oraz na Wykresie 2 (ramka-wąsy).

Dodatkowo, związek pomiędzy liczbą stron publikacji a czasem jej wydania potwierdzono także w analizie korelacji rang Spearmana. Analiza zmian w objętości publikacji w kolejnych latach wykazała, że istnieje trend malejący w przeciętnej objętości publikacji ($p = 0,003$, wynik istotny statystycznie). Zależność tę obrazuje wykres rozrzutu, na którym przedstawiono ujemną zależność pomiędzy liczbą stron publikacji a rokiem wydania (Wykres 3). Innymi słowy, im późniejszy rok wydania, tym mniej stron liczyły publikacje. Po zawężeniu analiz wyłącznie do formy książkowej (wykluczeniu z analizy odbitek i nadbitek), zaobserwowana zależność ujemna pomiędzy obszernością publikacji a rokiem wydania, nie była już istotna statystycznie ($p = 0,32$), co oznacza, że objętość książki nie malała. Zatem zmniejszona objętość publikacji ogółem obserwowana w pierwszej analizie, w której brano pod uwagę wszystkie formy publikacji, była wynikiem produkowania w większej liczbie, w kolejnych latach nadbitek i odbitek, które same w sobie cechują się mniejszą objętością stron (Mediana = 39) niż klasyczne książki (Mediana = 167,5), (test U Manna-Whitneya wskazał, że zależność ta jest istotna statystycznie, $p < 0,001$).

Wykres 2. Zmiany w objętości publikacji w okresach dziesięcioletnich. Wyniki testu Kruskala-Wallisa wskazują na istotną statystycznie zależność ($p = 0,001$) Mediana – wartość środkowa, która dzieli badaną zbiorowość (tu: liczbę stron publikacji wydawanych w danym dziesięcioleciu) na dwie połowy, Minimum – najmniejsza (największa) liczba stron publikacji wydawanych w danym dziesięcioleciu, Maksimum – największa liczba stron publikacji wydawanych w danym dziesięcioleciu, 25% – 75% – obszar zmienności w liczbie stron publikacji wskazujący najczęstszą liczbę stron publikacji w danym dziesięcioleciu

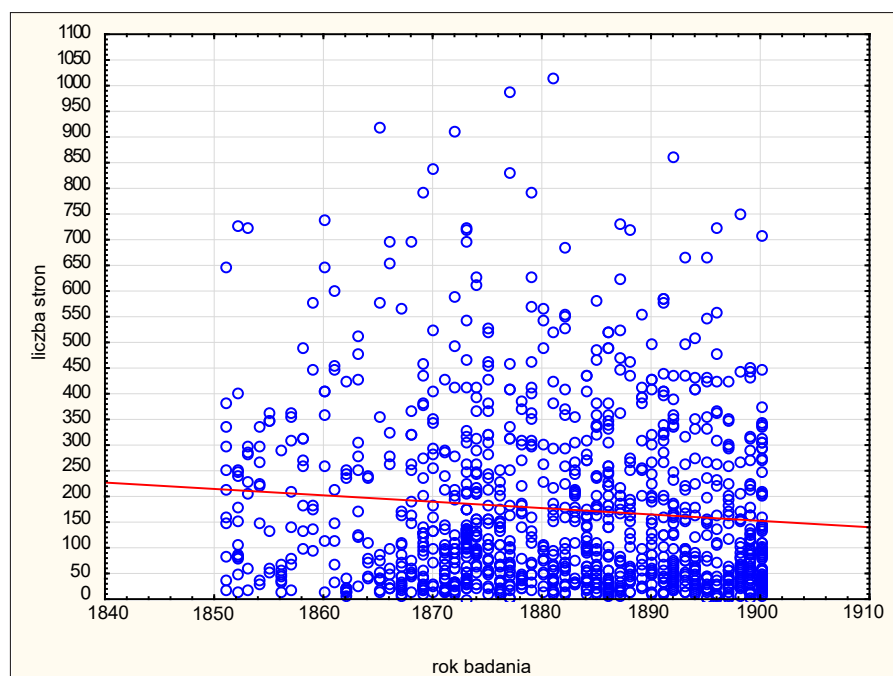

Źródło: opracowanie własne

Większość publikacji (95% ogółu) wydano w następujących miastach: Warszawa, Kraków, Lwów, Poznań i Wilno. Udział procentowy poszczególnych miejsc wydania w kolejnych dekadach pokazuje Załącznik 1 i Wykres 4. Zauważono, że udział procentowy poszczególnych miejsc wydania zmieniał się w kolejnych okresach i wynik był istotny statystycznie. W pierwszym badanym dziesięcioleciu większość pozycji wydano w Warszawie: 33% całości. Podobnie było w kolejnych dziesięcioleciach, udział publikacji wydawanych w Warszawie systematycznie rósł, by w latach 1881–1890 wynieść 57%. W ostatnim zaś badanym okresie nieco spadł, do 48% całości. Na przestrzeni badanych dziesięcioleci zwiększył się także

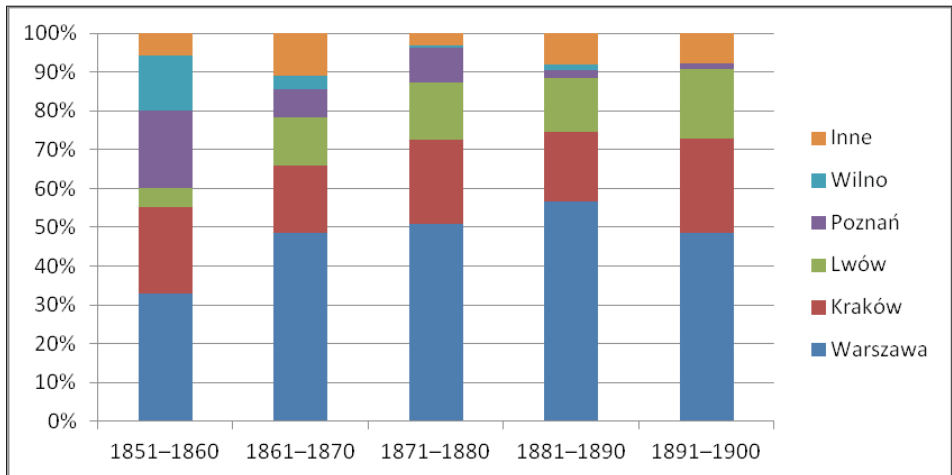
odsetek publikacji wydawanych we Lwowie. Spadł natomiast procent publikacji wydawanych w Poznaniu, z 20% w pierwszym dziesięcioleciu do 1% w ostatnim oraz Wilnie, z 14% w pierwszym dziesięcioleciu do 0% w ostatnim okresie. Odsetek wydawanych publikacji w Krakowie był podobny na przestrzeni badanych dekad i oscylował na poziomie 21%.

Wykres 3. Wykres rozrzutu ilustrujący ujemną zależność pomiędzy liczbą stron publikacji a rokiem wydania, opisaną wzorem: $\text{strony} = 2513,8 - 1,2 * x$. (korelacja rang Spearmana, $p = 0,003$, co oznacza, że wynik jest istotny statystycznie). Każdy punkt reprezentuje oddzielną publikację

Źródło: opracowanie własne

Wykres 4. Udział procentowy poszczególnych miejsc wydania w kolejnych dziesięcioleciach. Wyniki testu χ^2 Pearsona były istotne statystycznie $p < 0,001$

Źródło: opracowanie własne

Wyniki ukazujące uczestnictwo najważniejszych miast w produkcji książek o tematyce filozoficznej porównamy z udziałem tych miast w produkcji ogólnej na ziemiach polskich. Jest wiele publikacji przedstawiających zestawienia statystyczne produkcji wydawniczej w okresie utraty niepodległości²⁵. Przeprowadzenie dokładnego porównania z rezultatami innych badań jest trudne, choćby ze względu na różne kryteria wyboru źródeł do obliczeń, uwzględnianie wybranych form dokumentów, odmienne przedziały czasowe. Można jednak zaobserwować pewne tendencje i zgodność poglądów na niektóre zjawiska. Wszyscy na ogół zgadzają się ze stwierdzeniem Marianny Mlekickiej, że w całokształcie ruchu wydawniczego XIX w. najważniejszymi polskimi ośrodkami wydawniczymi były: Warszawa, Kraków, Lwów, Poznań i Wilno, czyli tak samo jak na Wykresie 4²⁶. Wiodące miejsce Warszawy podkreślały zarówno M. Mle-

²⁵ Szczegółowo omawia je Artur Jazdon w książce: *Wydawcy poznańscy 1815–1914*, Poznań 2012, s. 191–222.

²⁶ M. Mlekicka, *Wydawcy warszawscy w XIX w. jako grupa społeczna i ich związki z inteligencją*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, T. 4, pod red. R.Czepulis-Rastenis, Warszawa 1985, s. 12–13.

kicka, jak i K. Maleczyńska pisząc o repertuarze wydawniczym²⁷. Początek lat 90. był przełomowy dla warszawskiej produkcji, liczba wydanych książek znacznie wzrosła i tendencja ta utrzymała się także w ostatnim dziesięcioleciu XIX w.²⁸. Złożyło się na to szereg korzystnych okoliczności, które szeroko omówili Stanisław Arct i Eugenia Pawłowska. W wypadku publikacji o tematyce filozoficznej obserwujemy jednak na Wykresie 4 niewielki spadek produkcji w ostatniej dekadzie. Kraków i Lwów zawsze przodowały w liczbie nowych tytułów opublikowanych na terenie zaboru austriackiego. Maria Konopka, pisząc o wielkości produkcji lwowskich nakładców w drugiej połowie XIX w., stwierdziła, że od 1867 r. ciągle zwiększała się²⁹. Na funkcjonowanie rynku wydawniczego w Galicji miały wpływ zmiany polityczne, kulturalne, naukowe oraz społeczne w latach autonomii galicyjskiej. Na początku lat 80. liczba wydawnictw zmniejszyła się nieco w stosunku do poprzedniego dziesięciolecia, ale w latach 90. znacznie wzrosła, podobne wahania w trzech ostatnich dekadach możemy zaobserwować w odniesieniu do publikacji o treściach filozoficznych. W wypadku rywalizującego z Lwowem Krakowa, dysponujemy jedynie cząstkowymi wyliczeniami jego produkcji w skali całego kraju w odniesieniu do drugiej połowy XIX w., np. w 1859 r. poziom produkcji w Krakowie wyniósł 15,5%, a w latach 1857–1860 ponad 14%³⁰, czyli mniej niż publikacji o tematyce filozoficznej. Produkcja książek w Wilnie i Poznaniu w badanym okresie zmniejszała się. Zjawisko to występowało również w skali ogólnej produkcji krajowej. K. Maleczyńska zauważyła, że obecność książek wydawanych w Wilnie stopniowo malała, a w 1910 r. była bliska zeru³¹. W odniesieniu do publikacji zawierających treści filozoficzne, udział Wilna zanikł już w ostatnim dziesięcioleciu XIX w. Uczestnictwo Poznania w ogólnej produkcji wydawniczej ulegało wahaniom, jednak była to tendencja zniżkowa³², podobnie jak w wypadku wydawnictw o treściach filozoficznych.

²⁷ K. Maleczyńska, dz. cyt., s. 284.

²⁸ S. Arct, E. Pawłowska, dz. cyt., s. 365.

²⁹ M. Konopka, *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej (1867–1914)*, Kraków 2018, s. 70–71.

³⁰ A. Jazdon, *Wydawcy poznańscy 1815–1914*, Poznań 2012, s. 197.

³¹ K. Maleczyńska, dz. cyt., s. 284.

³² A. Jazdon, dz. cyt., s. 193.

Autorzy zajmujący się historią książki w Polsce proponują niekiedy podjęcie badań nad aktywnością wydawniczą poszczególnych zaborów³³. Wychodząc naprzeciw tym postulatом, wprawdzie na wąskim wycinku produkcji wydawniczej, przeprowadzono analizę porównawczą ośrodków wydawniczych działających w obrębie zaboru austriackiego, pruskiego i rosyjskiego. Pozwoliło to zauważyć, że udział procentowy liczby publikacji wydawanych w różnych zaborach różni się w poszczególnych dziesięcioleciach, co potwierdzono testem Chi2 Pearsona, a także przedstawiono na Wykresie 5 oraz w Załączniku 1. W zaborze austriackim, na przestrzeni badanego okresu, liczba wydawanych publikacji znacznie wzrosła (z 24 do 160 pozycji). Wzrósł także udział procentowy publikacji, które ukazały się pod tym zaborem w stosunku do ogółu publikacji, tzn. w pierwszym dziesięcioleciu udział publikacji wydanych w tym zaborze stanowił 29% całej produkcji, zaś w ostatnim badanym dziesięcioleciu zwiększył się do 47%. Taki rezultat dość dokładnie wpisuje się w wyniki badań szacujące produkcję wydawniczą wszystkich zaborów³⁴. K. Maleczyńska stwierdziła, że początkowo Galicja pozostawała w tyle, jednak w okresie autonomii wysunęła się na czołową pozycję i około 1885 r. pochodzenia galicyjskiego było ponad 46% tytułów wydanych na terenie kraju. Austriacka cenzura była uciążliwa, jednak w porównaniu z zaborem rosyjskim i pruskim warunki działalności wydawniczej były w Galicji znacznie lepsze, dlatego wydawcy komercyjni i społeczni otwierali tu swoje firmy³⁵. Żeby otworzyć księgarnię, antykwariat czy wypożyczalnię książek należało uzyskać koncesję³⁶. Zachowane dokumenty koncesyjne świadczą o dużej aktywności ludzi związanych z książką, nie tylko w wiodących ośrodkach, czyli Krakowie i Lwowie, ale także w innych miastach i małych miejscowościach. W wypadku publikacji o tematyce filozoficznej były to, oprócz Krakowa i Lwowa: Brody, Jasło, Kołomyja, Przemyśl, Rzeszów, Sambor, Sanok, Stryj, Tarnopol oraz Tarnów. Z kolei udział zaboru rosyjskiego w produkcji wydawnictw o tematyce filozoficznej na prze-

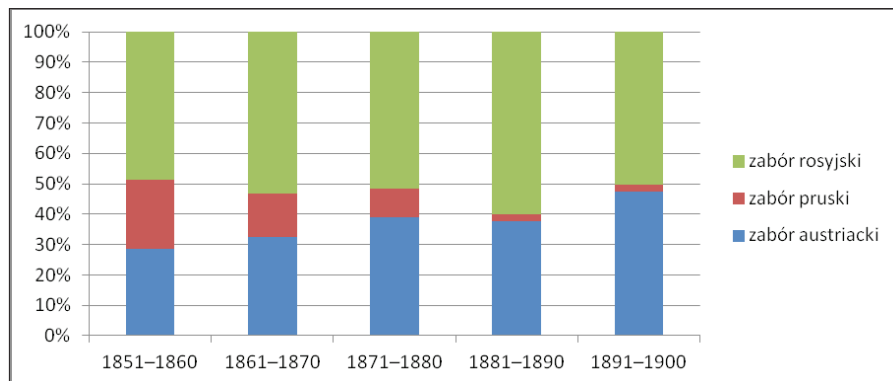
³³ K. Maleczyńska, dz. cyt., s. 274.

³⁴ Tamże, s. 284.

³⁵ D. Adamczyk, *Polskie społeczne placówki wydawnicze we Lwowie w dobie autonomii galicyjskiej*, Kielce 1996, s. 93.

³⁶ M. Konopka, *Dokumenty koncesyjne jako źródło do dziejów instytucji książki (na przykładzie galicyjskich firm czasów autonomii)*, [w:] *Książka zawsze obecna*, pod red. B. Bieńkowskiej, Wrocław 2010, s. 267–268, 275.

Wykres 5. Udział procentowy trzech zaborów w produkcji publikacji w kolejnych dziesięcioleciach. Wyniki testu Chi² Pearsona były istotne statystycznie, $p < 0,0001$

Źródło: opracowanie własne

strzeni badanych lat pozostawał na podobnym poziomie i wynosił średnio 53% ogółu wydawanych publikacji z tego zakresu. Według obliczeń K. Maleczyńskiej, pod koniec XIX w. ogólna produkcja wydawnicza w zaborze rosyjskim stanowiła 40% w skali całego kraju³⁷. To wysokie miejsce zawdzięczał zabór rosyjski Warszawie, która pomimo wstrząsów politycznych i niekorzystnych uwarunkowań była głównym ośrodkiem produkcji książki w odniesieniu do zaboru i całości ziem polskich³⁸. Udział miast prowincjonalnych zaboru rosyjskiego był znikomy w ogólnej produkcji wydawniczej, jak i w odniesieniu do publikacji o tematyce filozoficznej. Na terenie zaboru pruskiego udział publikacji o tematyce filozoficznej zmalał w stosunku do ogólnej produkcji trzech zaborów. W pierwszym badanym dziesięcioleciu wynosił 23%, a w ostatniej dekadzie tylko 2%. Artur Jazdon, w książce o wydawcach poznańskich, stwierdził, że w drugiej połowie XIX stulecia przestali angażować się w wydawanie publikacji z zakresu filozofii³⁹. Taką tendencję spadkową zauważono również w ba-

³⁷ K. Maleczyńska, dz. cyt., s. 284.

³⁸ M. Mlekicka, dz. cyt., s. 12-13.

³⁹ A. Jazdon, dz. cyt., s. 232.

daniach całości działalności wydawniczej na terenie zaboru pruskiego⁴⁰. Głównym czynnikiem hamującym inicjatywę wydawniczą była polityka germanizacyjna kolejnych rządów pruskich.

Kolejnym elementem charakterystyki publikacji, związanym z miejscem jej powstania, jest wydawca. W XIX w. w krajach przodujących w produkcji wydawniczej (Niemcy, kraje anglosaskie) w znacznym stopniu udało się oddzielić wydawanie książek od drukarstwa i handlu księgarskiego⁴¹. Na ziemiach polskich proces ten przebiegał powoli przez cały XIX w. i ostatecznie zakończył się po drugiej wojnie światowej. Od wydawcy wiele wymagano, szczególnie pod koniec XIX stulecia. Postrzegano go jako osobę kierującą ruchem księgarskim, a tym samym ruchem umysłowym. Oczekiwano także, że będzie prowadził określoną politykę wydawniczą, uwzględniając potrzeby czytelników i budząc ich nowe zainteresowania. Społeczeństwo w okresie utraty niepodległości działalność wydawniczą traktowało jako służbę na rzecz narodu, a repertuar wydawnictwa świadczył o postawie obywatelskiej i patriotycznej wydawcy.

Dane bibliograficzne książek ukazują bardzo różnorodne kategorie wydawców. Krótko i celnie scharakteryzowała je M. Mlekicka:

W wieku XIX wydawali przeważnie księgarze i drukarze, którzy niejako z natury rzeczy byli do tego najbardziej powołani. Nie posiadali jednak monopolu w tej dziedzinie. Wydawnictwem książek zajmowały się także rozmaite instytucje społeczne i stowarzyszenia (legalne, półlegalne i konspiracyjne), instytucje państwowe, urzędy, zgromadzenia zakonne itp. W wielu przypadkach własnym nakładem wydawali książki autorzy, ich rodziny lub przyjaciele, tłumacze, jeśli nie mogli znaleźć dla swoich dzieł wydawców. Zdarzało się też, że wydawaniem książek trudnili się ludzie książek zupełnie przygodni, o przynależności zawodowej trudnej do określenia, posiadający minimalne środki finansowe i brak jakiegokolwiek fachowego doświadczenia. Udział w wydawaniu książek miały również redakcje czasopism, lecz stanowiło to zwykle margines ich działalności⁴².

⁴⁰ K. Maleczyńska, dz. cyt., s. 284–285.

⁴¹ M. Mlekicka, dz. cyt., s. 26–27.

⁴² Tamże, s. 10.

S. Arct oraz E. Pawłowska, zgłębiając różne zagadnienia związane z warszawskimi wydawcami, wyróżnili szereg ich kategorii. Tym samym ustanowili pewien wzorzec w badaniach ilościowych nad dziewiętnastowiecznymi wydawcami, wykorzystywany, a także modyfikowany przez innych badaczy⁴³. W tym opracowaniu również skorzystano z ustaleń S. Arcta i E. Pawłowskiej, wprowadzając jednak pewne zmiany. Trudności towarzyszące przydzielaniu nakładców do określonej kategorii zostały szeroko opisane przez innych autorów⁴⁴, dlatego poprzestaniemy na krótkiej charakterystyce grup występujących na Wykresie 6. Grupy te wyodrębniono na podstawie opisu bibliograficznego dokumentu, uwzględniając również takie przypadki, kiedy nie było informacji o wydawcy i drukarni lub występująca drukarnia nie była znana z własnych nakładów.

Kategoria Księgarnie obejmuje wydawców zawodowych, którzy są właścicielami księgarni oferującej między innymi własne nakłady. W grupie Drukarni nakładowych znalazły się przedsiębiorstwa, które przyjmowały obce zlecenia, ale podejmowały się również własnej produkcji. Odrębną kategorię stanowią Inni wydawcy zawodowi, którzy nie zostali zaliczeni do wcześniej omówionych grup, a ich działalność cechuje pewna ciągłość. W produkcji książek znaczny udział miały Redakcje czasopism. Wydawały one odbitki i nadbitki, ale również książki jako dodatek dla prenumeratorów. Kolejną grupę tworzą wydawcy typu społecznego, czyli Stowarzyszenia, instytucje, szkoły i inni. Kategoria Przygodnych wydawców obejmuje osoby lub firmy ponoszące, zazwyczaj jednorazowo, koszty wydania. W opisie bibliograficznym występują wtedy określenia: nakładem własnym, nakładem tłumacza, nakładem przyjaciół, nakładem prenumeratorów i czytelników, nakładem rodziny. Do tej grupy można by zaliczyć pozycje wydane Nakładem autora, jednak ze względu na skalę tego zjawiska wyodrębniono osobny typ wydawcy. W grupie nazwanej Brak wydawcy, drukarnia znalazły się publikacje, w opisie których nie podano nazwy nakładcy, wystąpiła tylko nazwa drukarni nieznannej z własnych nakładów. Określenie Brak danych stosowano, gdy nie udało się ustalić nazwy wydawcy lub drukarza.

⁴³ Przykładem mogą być prace: A. Gruca, *Wydawcy w Krakowie w latach 1878–1914*, [w:] *Biblioteka i informacja w komunikowaniu*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2000, s. 226–231, też, *Nakładem własnym...*, Kraków 2007, s. 53–63.

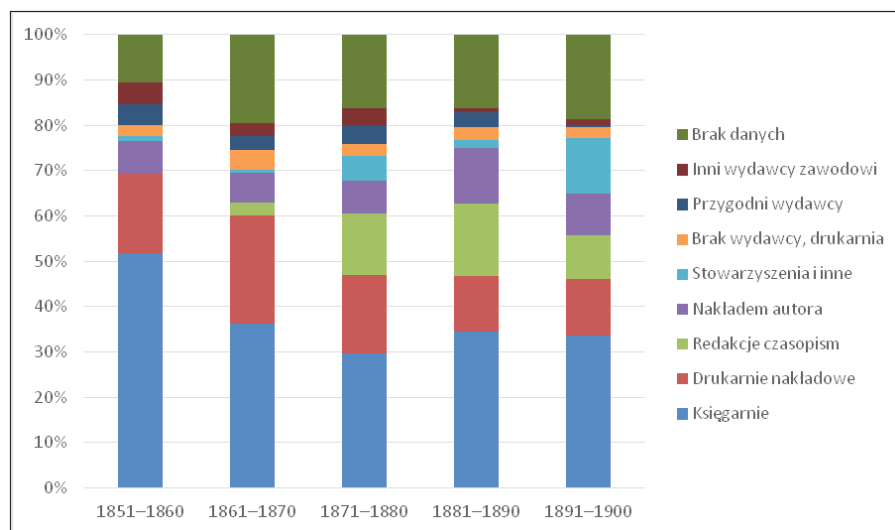
⁴⁴ S. Arct, E. Pawłowska, dz. cyt., s. 341–342; M. Mlekicka, dz. cyt., s. 11–12; A. Gruca, *Wydawcy...*, s. 228–230; M. Konopka, dz. cyt., s. 69–70.

Dane o nakładcach występowały w 83% publikacji. Zauważono, że odsetek poszczególnych kategorii wydawniczych różni się istotnie w kolejnych badanych dziesięcioleciach, o czym świadczą istotne statystycznie wyniki testu Chi² Pearsona, opisane w Załączniku 1 oraz na Wykresie 6. W pierwszej dekadzie największy odsetek publikacji przypadał na księgarnie (51% ogółu publikacji), w ostatnim dziesięcioleciu odsetek ten spadł do 34%, ale nadal księgarnie stanowiły większość wśród kategorii wydawniczych. W Warszawie najwięcej publikacji filozoficznych wydały firmy: Gebethner i Wolff, E. Wende i Sp., Jan Fiszer, T. Paprocki i Sp., A. W. Gruszecki; w Krakowie: Daniel Edward Friedlein, S. A. Krzyżanowski, Księgarnia i Wydawnictwo Dzieł Katolickich, Naukowych i Rolniczych; we Lwowie: Gubrynowicz i Schmidt; Księgarnia Polska, H. Altenberg; w Poznaniu: J. K. Żupański oraz w Wilnie Józef Zawadzki. Drukarnie podejmujące się własnych nakładów przez cały badany okres stanowiły ważną kategorię wydawców, choć ich pozycja na rynku wydawniczym w pierwszym, a szczególnie w drugim dziesięcioleciu (24% ogółu wydawców) była mocniejsza niż w kolejnych trzech dziesięcioleciach (12%–17% ogółu wydawców). Liczbą opublikowanych tytułów wyróżniły się warszawskie drukarnie: rodziny Orgelbrandów (Samuel i Maurycy), Samuela Lewentala, Karola Kowalewskiego. W Krakowie najwięcej prac z zakresu filozofii wydawały Drukarnia „Czasu” oraz firma W. L. Anczyc i Sp. We Lwowie wyróżniła się Drukarnia J. Dobrzańskiego i K. Gromana. W pozostałych ośrodkach wydawniczych różne drukarnie wyprodukowały jeden lub dwa druki o tematyce filozoficznej. Z kolei udział redakcji czasopism w produkcji wydawniczej, a także stowarzyszeń i instytucji wzrastał na przestrzeni badanych dziesięcioleci (od 0% do 10% w wypadku redakcji czasopism oraz od 1% do 12% w wypadku stowarzyszeń i instytucji). Najliczniej reprezentowane są redakcje czasopism warszawskich, takich jak: „Głos”, „Niwa”, „Przegląd Tygodniowy”, „Wędrowiec”, „Biblioteka Umiejętności Prawnych” oraz „Kronika Rodzinna”. Z pism wydawanych w Krakowie wyróżniły się „Przegląd Powszechny” i „Przegląd Polski”, natomiast we Lwowie „Przegląd Sądowy i Administracyjny”, a w Łodzi „Przegląd Filozoficzny”. W grupie stowarzyszeń i instytucji najwięcej publikacji ukazało się nakładem jednostek działających w Galicji. Bardzo aktywne były Akademia Umiejętności i Uniwersytet Jagielloński w Krakowie oraz we Lwowie Towarzystwo Filologiczne i Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika. Po kilka druków wydała Biblioteka Kórnicka oraz działająca

w Warszawie Kasa Pomocy dla Osób Pracujących na Polu Naukowym im. dr med. J. Mianowskiego. Liczne były wydawnictwa, których nakładcą był autor. W latach 1881–1890 stanowiły one 12% ogółu produkcji wydawniczej. W pozostałych dziesięcioleciach ich udział na rynku wydawniczym wahał się od 6,5% do 9%. Po kilka publikacji wydali z własnej inicjatywy: Marian Morawski, Władysław Daisenber, Józef Bohdan Oczapowski, Aleksander Raciborski i Teofil Ziemia. Zarówno przygodni wydawcy, jak i grupa innych wydawców zawodowych stanowiły niewielki odsetek w trakcie całego badanego okresu i nie przekraczały 5%. Wśród pozostałych wydawców zawodowych znalazło się m.in. Wydawnictwo Biblioteki Polskiej Kazimierza Turowskiego, Wydawnictwo Dzieł Tanich Adama Wiślickiego oraz Adam Honory Kirkor, wydawca z Wilna.

Wykres 6. Udział procentowy poszczególnych kategorii wydawców w kolejnych dziesięcioleciach. Wyniki testu χ^2 Pearsona były istotne statystycznie, $p < 0,001$

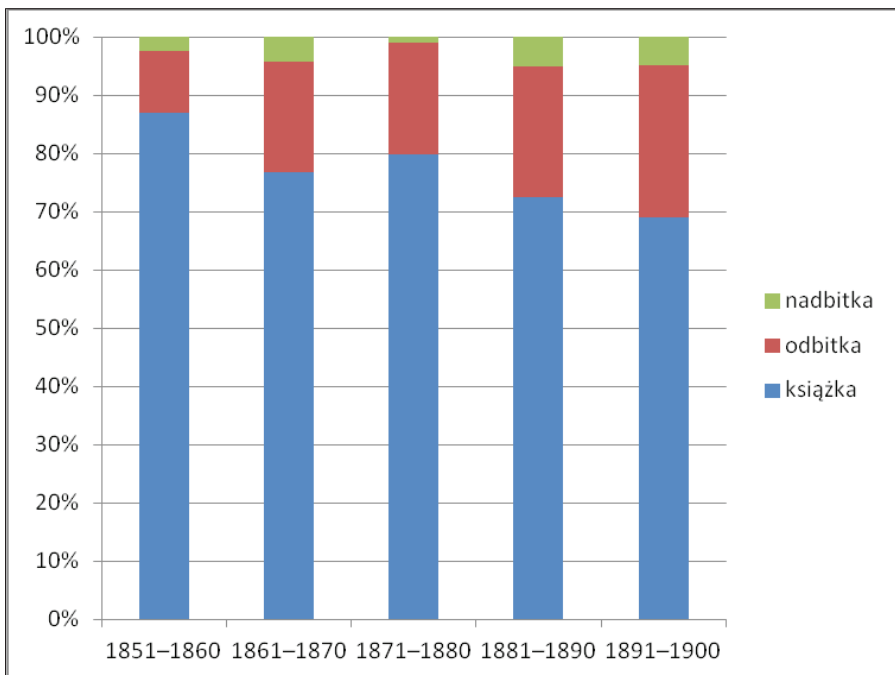

Źródło: opracowanie własne

Związek pomiędzy formą wydawniczą a datą wydania publikacji również okazał się istotny statystycznie, co zostało przedstawione na Wykresie 7 i w Załączniku 1. W pierwszym dziesięcioleciu książka stano-

wiła aż 87% ogółu wydanych w tym czasie publikacji, natomiast odbitki i nadbitki łącznie stanowiły pozostałe 13%. Zauważono, że na przestrzeni badanego okresu pozycja książki jako głównej formy wydawniczej systematycznie malała, by w ostatnim dziesięcioleciu spaść do 69% ogółu wydawanych publikacji. Udział odbitek w tym samym czasie wzrastał i razem z nadbitkami w latach 1891–1900 wynosił już 31% ogółu publikacji. Odbitki i nadbitki w XIX i XX w. były często stosowaną formą publikacji naukowych, miały duży udział w całości produkcji wydawniczej⁴⁵. Wyniki badań formy wydawniczej publikacji o tematyce filozoficznej odzwierciedlają również to zjawisko.

Wykres 7. Udział procentowy poszczególnych form wydawniczych w kolejnych dziesięcioleciach. Wyniki testu Chi² Pearsona: 22,3, df=8, p=0,004

Źródło: opracowanie własne

⁴⁵ M. Matwijów, dz. cyt., s. 293.

Charakterystyka publikacji według języka tekstu i języka oryginału

Publikacje poruszające tematy z zakresu filozofii wydawano głównie w języku polskim, dane liczbowe ukazuje Tabela 2. Stanowią one 97% wszystkich wydawnictw zgromadzonych w bazie, natomiast pozycji w językach obcych było zaledwie 3%. W drugiej połowie XIX w. ziemie polskie zamieszkiwały różne narodowości, używano w szkolnictwie i urzędach języków zaborców, jednak wydawnictwa w języku rosyjskim, niemieckim czy łacińskim i francuskim stanowią niewielki procent ogólnej liczby publikacji. Nie dysponujemy opracowaniem statystycznym na temat języka książek wydawanych w okresie utraty niepodległości, natomiast prace omawiające węższe zagadnienia niekiedy podejmują również ten wątek. Na przykład M. Mlekicka stwierdziła, że w Warszawie w latach 1795–1918 najwięcej książek ukazywało się w języku polskim, publikacje w obcych językach stanowiły zaledwie kilka procent⁴⁶, czyli podobnie jak w wypadku wydawnictw z zakresu filozofii.

Tabela 2. Liczba publikacji według języka tekstu

Język tekstu	Liczba	%
francuski	3	0,3
łaciński	8	0,7
niemiecki	8	0,7
polSKI	1087	97,0
polSKO-łaciński	1	0,1
rosyjski	14	1,2
Razem	1121	100

Źródło: opracowanie własne

Tabela 3 przedstawia zestawienie liczby publikacji według języka oryginału lub języka tłumaczenia pośredniego. Tłumaczenia z obcych

⁴⁶ M. Mlekicka, dz. cyt., s. 13–14.

języków tworzyły około 26% wszystkich publikacji o tematyce filozoficznej zgromadzonych w bazie. Podobne wnioski sformułowała M. Mlekicka w cytowanej wcześniej pracy, w odniesieniu do ogólnej produkcji wydawniczej: wśród pozycji wydanych w języku polskim, tłumaczenia i przeróbki z języka obcego stanowią dwadzieścia kilka procent⁴⁷.

Daje się zauważyć duży udział prac przełożonych z języka francuskiego, niemieckiego i angielskiego. Mniej licznie reprezentowane są dzieła, które autorzy napisali w językach włoskim, łacińskim, greckim i rosyjskim. Pojedyncze książki były oryginalnie napisane po hiszpańsku, arabsku, szwedzku i duńsku.

Tabela 3. Wykaz liczby publikacji według języka oryginału

Język oryginału	Liczba	%
francuski	90	8,0
niemiecki	66	5,9
angielski	66	5,9
włoski	18	1,6
łaciński	18	1,6
grecki	18	1,6
rosyjski	6	0,5
hiszpański	1	0,1
arabski	1	0,1
szwedzki	1	0,1
duński	1	0,1
nieznany	6	0,5
polski	829	74,0
Razem	1121	100

Źródło: opracowanie własne

Analiza wydawnictw według ich oryginalnego języka ukazuje zagranicznych myślicieli, których koncepcje filozoficzne były przypominane lub

⁴⁷ Tamże, s. 13–14.

propagowane na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w. Wydawano przede wszystkim prace filozofów, których aktywność przypadała na ten okres lub kończyła się w pierwszych dekadach XX w. W historii filozofii ich poglądy zalicza się głównie do nurtu pozytywistycznego. Autorzy zgłębiali różne problemy z zakresu teorii poznania, struktury nauk oraz ich osiągnięć i metodologii, logiki, estetyki, etyki, psychologii, socjologii, ewolucjonizmu, materializmu i innych. Pozytywizm francuski reprezentuje wiele prac Hippolita Taine'a i Theodule'a Ribota, przełożonych na język polski. Tłumaczenia dzieł Auguste'a Comte'a ukazały się w Polsce późno⁴⁸. Filozofię A. Comte'a poznawano w Polsce za pośrednictwem prac omawiających jego idee. Ich autorami byli m.in. Kazimierz Kaszewski, Franciszek Salezy Krupiński, Bolesław Limanowski oraz Seweryn Smolikowski. Dużo wiadomości o francuskim pozytywiście przyniosła książka Hermanna Grubera zatytułowana *Życie i doktryna Augusta Comte'a* (Warszawa 1897), z języka niemieckiego tłumaczenia dokonał Władysław Michał Dębicki. Wśród tłumaczeń z języka angielskiego liczebnością zwracają uwagę prace Herberta Spencera, Johna Stuarta Milla, Charlesa Darwina, Henry'ego Thomasa Buckle'a, Thomasa Henry'ego Huxleya, Alexandra Baina oraz Johna Williama Drapera. Z kolei pozytywistów z kręgu niemieckiego reprezentują nieliczne prace Ludwiga Büchnera, Ernesta Haeckela oraz Wilhelma Wundta. Z języka niemieckiego przetłumaczono również kilka publikacji duńskiego pozytywisty Haralda Høffdinga, dotyczą one zagadnień z zakresu psychologii i etyki. Przedstawicielem włoskiego pozytywizmu był Paolo Mantegazza, tłumaczenie jego pracy zatytułowanej *Prawa postępu ludzkiego* ukazało się w 1890 r. w Krakowie. W omawianym okresie ukazało się wiele publikacji, których autorów nie wiąże się z pozytywizmem. Zwracają uwagę swoją liczebnością książki tłumaczone z francuskiego: Allana Kardeca na temat spirytyzmu, Jeana Jacques'a Nicolasa z zakresu filozofii chrześcijańskiej, Paula Janeta o materializmie we Francji oraz dzieła wielotematyczne Camille'a Flammariona, zgłębiające m.in. zależności między Bogiem, filozofią, nauką i religią.

⁴⁸ Jego *Discours sur l'esprit positif* opublikowano w 1844 r. w Paryżu, natomiast polskie tłumaczenie pod tytułem *Rozprawa o duchu filozofii pozytywnej* ukazało się dopiero w 1936 r., zob.: M. Woźniczka, *Fenomen kulturowego funkcjonowania filozofii Augusta Comte'a*, [w:] *Poglądy Augusta Comte'a z perspektywy schyłku XX wieku*, pod red. I. Świtały, Częstochowa 1999, s. 60.

Z języka angielskiego przełożono kilka prac Johna Ruskina, który tworzył utopijne projekty poprawy stosunków społecznych przez wychowanie w kulcie piękna⁴⁹.

W drugiej połowie XIX w. wydawcy przypominali czytelnikom także utwory napisane w poprzednich stuleciach, jednak stanowią one zdecydowaną mniejszość w repertuarze. Osiemnastowieczną filozofię reprezentują dzieła Immanuela Kanta przełożone z języka niemieckiego: *Rozprawa filozoficzna o religii i moralności* (Gdańsk 1854) oraz *Marzenia jasnovidzącego objaśnione przez marzenia metafizyki* (Warszawa 1899). Powstały one w okresie nazwanym przez I. Kanta przedkrytycznym⁵⁰. Z okresu wczesnego oświecenia pochodzą prace Charles'a Montesquieugo, francuskiego prawnika, myśliciela społecznego, wybitnego teoretyka monarchii konstytucyjnej. W drugiej połowie XIX w. przypomniano dawne tłumaczenia jego *Listów perskich* (Warszawa 1885), a także *Uwag nad przyczynami wielkości i upadku Rzeczypospolitej Rzymskiej* (Warszawa 1868). Ten ostatni utwór wykorzystywano w Polsce w okresie oświecenia jako podręcznik⁵¹. Zawarta w nim interpretacja przemian społecznych i politycznych zachodzących w starożytnym Rzymie, przez analogię podkreślała rolę „cnót obywatelskich” i dyscypliny społecznej w państwie nowożytnym. Przesłanie utworu nie traciło nic na aktualności w dziewiętnastowiecznej Polsce. Feliks Jezierski z języka angielskiego przełożył traktat George'a Berkeleyya *A treatise concerning the principles of human knowledge* z 1710 r. W przedmowie do polskiego wydania noszącego tytuł *Rzecz o zasadach poznania* (Warszawa 1890) Henryk Struve napisał, że przypomnienie tego doniosłego dzieła jest konieczne, powinno być ono znane wszystkim zajmującym się filozofią w XIX stuleciu. Z okresu renesansu pochodzą utwory Niccolò Machiavellego, z języka włoskiego tłumaczył je Antoni Sozański. Zarówno *Uwagi Machiavella wysnute z Liwiusza Historii rzymskiej* (Sambor 1877), jak i *Traktat o księciu* (Kraków 1868) oraz następne wydanie pod tytułem *Książe* (Sambor 1879) dotyczyły teorii państwa i zasad uprawiania skutecznej polityki.

⁴⁹ J. Ruskin, *Sztuka, społeczeństwo, wychowanie*, Wrocław 1977.

⁵⁰ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, T. 2, Warszawa 1978, s. 163–164.

⁵¹ T. Bieńkowski, *Antyk*, [w:] *Słownik literatury polskiego oświecenia*, pod red. T. Kostkiewiczowej, Wrocław 1977, s. 18.

Współcześni szukali w nich wskazówek użytecznych przy dążeniach do stworzenia niepodległego państwa.

Z języka greckiego najwięcej przetłumaczono dzieł Ksenofonta oraz Platona. Prace Ksenofonta poświęcone są Sokratesowi: *Xenofonta Ekonomik* (Poznań 1857), *Xenofonta Wspomnienia o Sokratesie* (Ostrów 1868) i *Wspomnienia o Sokratesie* (Warszawa 1896)⁵². Wśród licznych utworów Platona występują dialogi pochodzące z różnych okresów twórczości, np. *Kryton* (Kraków 1884) oraz *Rzeczpospolita czyli Co jest sprawiedliwość* (Ostrów 1862–1866). Dialogiem nie jest *Obrona Sokratesa* (Warszawa 1885, 1898), znana również pod tytułem *Apologia*. Platon, który towarzyszył Sokratesowi podczas procesu zapisał mowy swojego mistrza przed sądem. Wydawano też *Dzieła Platona*, np. w Poznaniu Ludwik Merzbach opublikował dwa tomy w latach 1858–1871. W latach 90. XIX w. pojawiły się tendencje krytyczne wobec pozytywizmu, postulowano m.in. powrót do idealizmu Platona⁵³. W drugiej połowie XIX w. zainteresowanie antykiem przeżywało swój renesans⁵⁴. Przyczynił się do tego rozwój naukowych studiów filologicznych, wykorzystywanie motywów antycznych w sztuce i literaturze, utrwalony w okresie romantyzmu prestiż moralny postaci związanych z heroicznymi nurtami antyku. Do takich osób zalicza się Cyncerona. Jego dzieła są bardzo liczne wśród tłumaczeń z łaciny, dokonanych przez Erazma Rykaczewskiego; książki wydała Biblioteka Kórnicka. Jej zawdzięczamy opublikowanie *Pism krasomówczych i politycznych* (Poznań 1873). Publikacja ta zwiera między innymi pisma retoryczne Cyncerona na temat teorii wymowy oraz przygotowania mówcy pod względem intelektualnym: *Rozmowa o mówcy, O doskonałych mówcach*. Oprócz tego Biblioteka Kórnicka wydawała osobne odbicia poszczególnych pism z tego tomu, na przykład *O prawach* ukazało się w 1873 r. w Poznaniu.

Z języka łacińskiego tłumaczono też prace św. Augustyna, są one dość licznie reprezentowane w zbiorze. Wśród nich znajduje się najśłynniejsze jego dzieło *Wyznania*, które zaczął pisać około 380 r.⁵⁵. Obszerna

⁵² K. Głombiowski, *Ksenophon*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych*, pod red. A. Świderkówny, Warszawa 2001, s. 295–297.

⁵³ M. Brykalska, *Filozofia*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachorza, A. Kowalczykowej, Wrocław 2002, s. 278–284.

⁵⁴ E. Juzoń, *Antyk*, [w:] tamże, s. 28–37.

⁵⁵ J. Wojtczak, *Augustinus*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych...*, s. 102–105.

autobiografia ukazuje historię nawrócenia św. Augustyna i uznawana jest za jedno z najbardziej znanych i wartościowych pism literatury patrystycznej. Wydania polskie nosiły tytuł *Wyznania świętego Augustyna* (Wilno 1882; Warszawa 1892).

Krótki szkic na temat publikacji przełożonych na język polski nie daje pełnego obrazu recepcji zagranicznego piśmiennictwa filozoficznego na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w. Katalogi wielu znakomitych bibliotek (np. Biblioteki Narodowej, Biblioteki Jagiellońskiej) rejestrują dzieła wielu filozofów zagranicznych, tworzących w różnych epokach, wydane w językach oryginalnych poza Polską. W tamtym czasie znajomość języków obcych wśród osób wykształconych (dość często wiązało się to z wysoką pozycją społeczną) była powszechna. W kręgach naukowych i towarzyskich można było porozumieć się w języku francuskim, także niemieckim, natomiast język angielski był mniej znany. Prace w języku angielskim dość często były tłumaczone z przekładu niemieckiego. Na przykład odczyty T. H. Huxleya *O przyczynach zjawisk w naturze organicznej* (Warszawa 1873) na język polski przełożył August Wrześniowski z tłumaczenia niemieckiego Karola Vogta. M. Konopka zaważyła, że na lwowskim rynku wydawniczym wśród publikacji naukowych udział tłumaczeń zagranicznych był niewielki⁵⁶. Polscy uczeni odbywali studia w znanych ośrodkach uniwersyteckich w Berlinie, Paryżu, Lejdzie, Uppsali i Wiedniu. Utrzymywali kontakty z zagranicznymi kolegami, poza krajem wydawali książki i artykuły.

Związek pomiędzy kategorią wydawcy a formą publikacji

Odnotowano istotną statystycznie różnicę w liczebności publikacji o różnych formach przekazu w zależności od kategorii wydawcy (χ^2 Pearsona: 158,2, $df=8$, $p < 0,001$). Zależność pomiędzy typem wydawnictwa a formą publikacji przedstawiono w Tabeli 4 i na Wykresie 8.

⁵⁶ M. Konopka, *Polski rynek...*, s. 270.

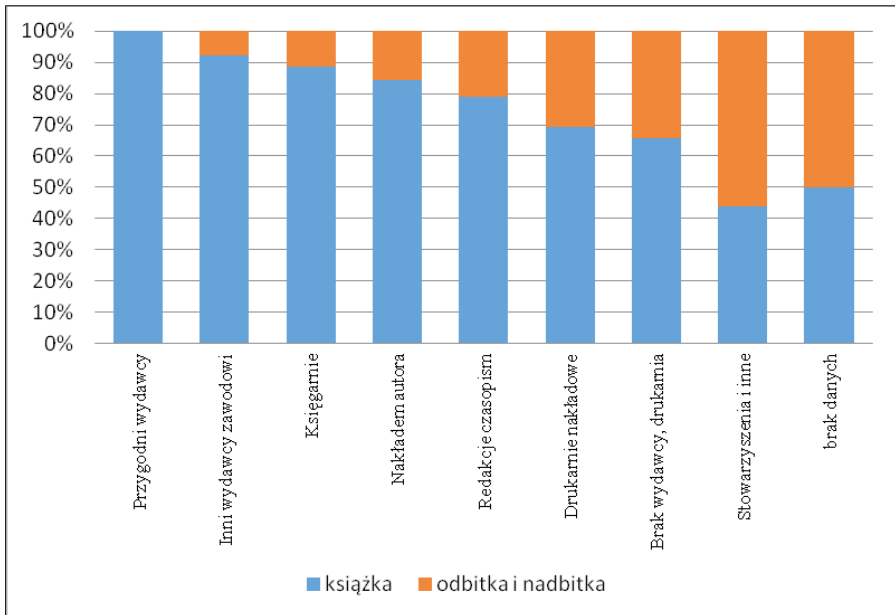
Tabela 4. Zależność pomiędzy kategorią wydawcy a formą publikacji

Kategoria wydawcy	Statystyki	Forma wydawnicza		Ogółem
		książka	odbitka i nadbitka	
Księgarnie	n	343	44	387
	%	88,63	11,47	
Drukarnie nakładowe	n	120	53	173
	%	69,36	30,64	
Redakcje czasopism	n	94	25	119
	%	78,99	21,01	
Nakładem autora	n	85	16	101
	%	84,16	15,84	
Stowarzyszenia, instytucje, szkoły i inne	n	28	36	64
	%	43,75	56,25	
Brak wydawcy, drukarnia	n	21	11	32
	%	65,63	34,38	
Przygodni wydawcy	n	30	0	30
	%	100	0	
Inni wydawcy zawodowi	n	23	2	25
	%	92	8	
Brak danych	n	95	95	190
	%	50	50	
Łącznie	n	839	282	1121

Źródło: opracowanie własne

W badanym pięćdziesięcioleciu dla większości kategorii wydawców książka stanowiła główną formę wydawniczą. W wypadku Przygodnych wydawców udział książek wynosił aż 100%, pozostałe kategorie zajmowały kolejno miejsca: 92% Inni wydawcy zawodowi, 89% Księgarnie, 84% Nakładem autora, 79% Redakcje czasopism, 69% Drukarnie nakładowe oraz 66% Brak wydawcy, drukarnia bez własnych nakładów. Wyjątek stanowiła grupa, do której zaliczono Stowarzyszenia, instytucje, szkoły i inne. Wydano w niej 44% książek, a 56% odbitek i nadbitek. Najwięcej odbitek i nadbitek ukazało się w Galicji. Okres swobód politycznych

Wykres 8. Udział procentowy liczby publikacji względem kategorii wydawcy i formy publikacji

Źródło: opracowanie własne

zaowocował powstaniem licznych szkół i towarzystw naukowych, które w obszarze zainteresowań miały m.in. myśl filozoficzną zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym. We Lwowie wśród nakładców występuje Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika, Towarzystwo Aptekarskie, Towarzystwo Filologiczne, Towarzystwo Ludoznawcze, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Towarzystwo Pedagogiczne, a także Senat Uniwersytetu Lwowskiego. W Krakowie największe nakłady poniosła Akademia Umiejętności, z inicjatywą wydawniczą kilka razy wystąpiło Towarzystwo Techniczne Krakowskie. W Przemysłu powstały odbitki Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkovicach pod Chyrowem.

Tematyka filozoficzna w publikacjach z lat 1851–1900

W repertuarze wydawniczym czasu zaborów publikacje o tematyce filozoficznej początkowo były reprezentowane nikłą liczbą tytułów, później grupa ta powiększała się i w roku 1910 stanowiła 2,5% ogólnej liczby produkcji wydawniczej⁵⁷. Liczba publikacji z zakresu filozofii, wydanych w drugiej połowie XIX w. świadczy, że stanowiły one raczej margines w działalności wydawniczej. 1121 pozycji zebranych w bazie przydzielono do 10 klas⁵⁸. Przy ich wyznaczaniu pomocne były tablice UKD i opisy rzeczowe dokumentów występujące w katalogach bibliotecznych i bibliografiach, ale o ostatecznym kształcie schematu klasyfikacyjnego zdecydowała treść zgromadzonych dokumentów⁵⁹. Tabela 6 przedstawia nazwy 10 działów, liczbę wydawnictw w poszczególnych działach oraz ich udział procentowy w całkowitej liczbie pozycji w bazie.

Tabela 6. Piśmiennictwo filozoficzne według działów

Nazwa działu	Liczba pozycji	%
Filozofia do końca XVIII wieku i historiografia filozofii	197	17,6
Filozofowie i systemy filozoficzne XIX wieku. Metafizyka ogólna i inne zagadnienia	142	12,7
Teoria poznania. Filozofia nauki i języka. Logika	119	10,6
Filozofia nauk społecznych i prawa	155	13,8
Filozofia historii	60	5,4

⁵⁷ K. Maleczyńska, dz. cyt., s. 282.

⁵⁸ W artykule terminy „klasa”, „dział”, „grupa” stosowane są zamiennie.

⁵⁹ Do opracowania schematu klas i wyznaczenia szczegółowego ich zakresu posłużyły także: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu [online] [dostęp 20 listopada 2019]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ptta.pl/>; *Słownik pojęć filozoficznych*, red. W. Krajewski, Warszawa 1996; naukowe opracowania poświęcone filozofii polskiej wymienione w bibliografii. Jeśli opisy rzeczowe dokumentów w dostępnych źródłach nie były wystarczające, sięgano do dzieł udostępnianych przez Polonę oraz Federację Bibliotek Cyfrowych i na podstawie ich treści przydzielano do właściwych klas.

Tabela 6. Piśmiennictwo filozoficzne według działów (cd.)

Nazwa działu	Liczba pozycji	%
Etyka i filozofia wychowania	96	8,5
Filozofia religii i teologia	60	5,4
Filozofia ducha i antropologia filozoficzna	91	8,1
Filozofia sztuki i literatury	84	7,5
Filozofia nauk przyrodniczo-matematycznych i medycyny	117	10,4
Razem	1121	100

Źródło: opracowanie własne

Działy i przypisane do nich publikacje ukazują myśl filozoficzną drugiego półwiecza XIX w. w Polsce, którą reprezentują prace autorów rodzimych i obcych, żyjących współcześnie, a także w minionych wiekach. Dział *Filozofia do końca XVIII wieku i historiografia filozofii* zawiera publikacje, które latami życia ich twórców lub tematyką wiążą się z filozofią starożytną, średniowieczną i nowożytną (do I. Kanta włącznie). Zgromadzono tu: dzieła autorów żyjących w danej epoce; krytykę i interpretację ich piśmiennictwa i poglądów; biografie; prace ogólne, przekrojowe i wielotematyczne z zakresu dziejów i rozwoju filozofii, jej nurtów, pojęć i zagadnień; historię filozofii poszczególnych dziedzin wiedzy (np. prawa i polityki).

W klasie *Filozofowie i systemy filozoficzne XIX wieku. Metafizyka ogólna i inne zagadnienia* znalazły się: biografie; dzieła zawierające krytykę i interpretację piśmiennictwa oraz poglądów autorów działających w XIX w.; polemiki filozoficzne; szkoły, nurty i systemy filozoficzne (m.in. pozytywizm, materializm, idealizm, pesymizm, monizm, panteizm, me-sjanizm); zagadnienia ontologiczne z teorii bytu; zagadnienia filozoficzne nieprzydzielone do innych działów; prace ogólne i wielotematyczne.

W grupie *Teoria poznania. Filozofia nauki i języka. Logika* zgromadzono piśmiennictwo mówiące o: zagadnieniach epistemologicznych i kierunkach w teorii poznania (m.in. empiryzm, sensualizm, sceptycyzm, psychologizm, pozytywizm, mistycyzm); filozofii i psychologii języka i mowy; teorii i metodologii nauki (prace ogólne, wielodziedzinowe,

źródła wiedzy, metody naukowe, klasyfikacja i przedmiot nauk); filozofii jako nauce (istota, zadania i podział filozofii, terminologia, metody filozofowania, źródła poznania i wiedzy filozoficznej, odniesienia filozofii do innych nauk); dydaktyce filozofii. Do tej klasy włączono także prace z zakresu logiki formalnej i matematycznej.

Dział *Filozofia nauk społecznych i prawa* zawiera publikacje poruszające następujące tematy i problemy: teoria i metodologia nauk społeczno-prawnych (socjologia, ekonomia, statystyka, etnologia, prawo); ruchy społeczne i kierunki w naukach społecznych (m.in. komunizm, socjalizm utopijny, marksizm, ewolucjonizm społeczny, materializm historyczny, panslawizm, pozytywizm prawniczy); psychologia społeczna i antropologia społeczno-kulturowa (jednostka w społeczeństwie, świadomość społeczna, życie społeczne i obyczaje, postęp społeczny, praca, idea wolności i szczęścia społecznego, problematyka kobiet i feminizmu); filozofia polityki i państwa (ustroje, ojczyzna, patriotyzm, naród, władza); publicystyka społeczno-polityczna z wątkami filozoficznymi; filozofia prawa karnego i kryminologii; ekonomia społeczna i polityczna.

Do klasy *Filozofia historii*, o węższym jednodziedzicznym zakresie, przydzielono publikacje dotyczące historiozofii (filozofii dziejów). Obejmuje ona refleksje filozoficzne autorów nad historią idei, państw, narodów, cywilizacji i człowieka w przebiegu wieków (kierunki i prawa rozwoju historycznego, dziejowy postęp ludzkości, sens dziejów, mesjanizm, bohaterowie, narodowość); także periodyzację dziejów; historiografię i osoby historyków; przedmiot i metodologię historii oraz nauczanie historii.

Dział *Etyka i filozofia wychowania* zawiera różnorodne zagadnienia podejmowane przez autorów w ujęciu etycznym lub aksjologicznym, takie jak: etyka poszczególnych dziedzin (m.in. w prawie, ekonomii, naukach biologicznych); etyka zawodowa (lekarska, prawnicza); stanowiska i kierunki w etyce (m.in. hedonizm, utylitaryzm); etyka chrześcijańska i moralność w innych religiach; wartości etyczne; moralność indywidualna (aspekt moralny wolnej woli, obowiązki wobec siebie, samobójstwo); etyka społeczna i obywatelska (jednostka a państwo, szczęście społeczności); wychowanie społeczne (honor, sprawiedliwość, przyjaźń, praca, uczciwość); pedagogika filozoficzna (filozofia i teoria wychowania, wskazania moralne i cele wychowawcze, kształcenie młodzieży, systemy pedagogiczne, zagadnienia oświaty).

Filozofia religii i teologia to grupa publikacji, którą wyznacza problematyka istoty i filozoficznych koncepcji religii; filozofia chrześcijańska i katolicka (oparta na objawieniu lub nauce Kościoła, dzieła przedstawicieli Kościoła dotyczące kwestii religijnych lub innych autorów występujących z pozycji chrześcijańskiej); krytyka religii i filozofii chrześcijańskiej; teologia filozoficzna (filozofia i metafizyka Boga, dowody na istnienie Boga); teoria poznania religijnego (wiera wobec rozumu i nauki); ateizm; filozofia życia religijnego i duchowe doświadczenia religijne; wierzenia pierwotne (animizm) i filozofia innych religii (m.in. buddyzm); inne zagadnienia podejmowane przez autorów z religijnej perspektywy.

Dział *Filozofia ducha i antropologia filozoficzna* obejmuje rozważania poświęcone człowiekowi w jego duchowej i psychofizycznej naturze. Są to następujące treści i problemy: natura ducha i umysłu, stosunek duszy do ciała; metafizyka życia duchowego (zjawiska nadprzyrodzone, doświadczenia duchowe i parapsychologia, m.in. okultyzm, magia, spirytyzm, duchy, widma, czary, jasnowidztwo, alchemia, przepowiadanie, hipnotyzm, marzenia senne, somnambulizm); filozofia człowieka (natura i istota człowieka, władze duszy i umysłu, śmierć, życie po śmierci, przeznaczenie); psychologiczne koncepcje duchowości i natury psychiki (cechy charakteru, samopoznanie, talenty, psychologia uczuć i woli, zagadnienia psychofizjologiczne); filozofia i metodologia psychologii, koncepcje i systemy psychologiczne (m.in. psychologia eksperymentalna).

W klasie *Filozofia sztuki i literatury* znalazły się publikacje z takich zakresów tematycznych jak: estetyka ogólna i wartości artystyczne (prawda, piękno, twórczość, ideał); estetyka i teoria architektury i sztuk pięknych (m.in. malarstwo, muzyka, rzeźba); uwarunkowania psychologiczno-społeczne sztuki i twórczości; kierunki w sztuce i literaturze (m.in. romantyzm); sztuka wobec nauki, religii i życia; historia sztuki; literaturoznawstwo (teoria i metodologia badań literackich, teoria poezji, recepcja literatury i krytyka literacka, historycznoliterackie procesy); tematy i wątki filozoficzne w literaturze pięknej; poglądy filozoficzne i światopogląd autorów literackich.

Filozofia nauk przyrodniczo-matematycznych i medycyny stanowi obszerny dział łączący zagadnienia z kilku dyscyplin szczegółowych. Należą do nich: teoria i metodologia nauk przyrodniczo-matematycznych (zoologia, botanika, fizyka, chemia, astronomia, matematyka); filozofia przyrody ożywionej i nieożywionej (zagadnienia filozoficzne jako przedmiot rozwa-

zań w naukach biologiczno-przyrodniczych oraz filozoficzne odniesienia omawianych kwestii przyrodoznawczych); kosmologia (pochodzenie i koniec wszechświata i życia); problematyka bytu i struktury świata (materia, siła, ruch, przestrzeń, czas, prawa w przyrodzie); antropologia przyrodnicza (miejsce człowieka we wszechświecie i przyrodzie, świat materialny a człowiek, zwierzęta a człowiek, fizjologia porównawcza); kierunki i prądy w naukach biologiczno-przyrodniczych (m.in. ewolucjonizm biologiczny, teoria Darwina i darwinizm, materializm mechanistyczny). Klasa ta obejmuje także metodologię nauk medyczno-lekarskich (m.in. istota i granice wiedzy lekarskiej, zawód i zadania lekarza, diagnostyka medyczna); kwestie filozoficzne w rozważaniach autorów w zakresie problematyki medycznej, zdrowia i sztuki lekarskiej; zagadnienia filozoficzne w psychiatrii i psychopatologii (choroby i zaburzenia psychiczne) oraz fizjologii człowieka.

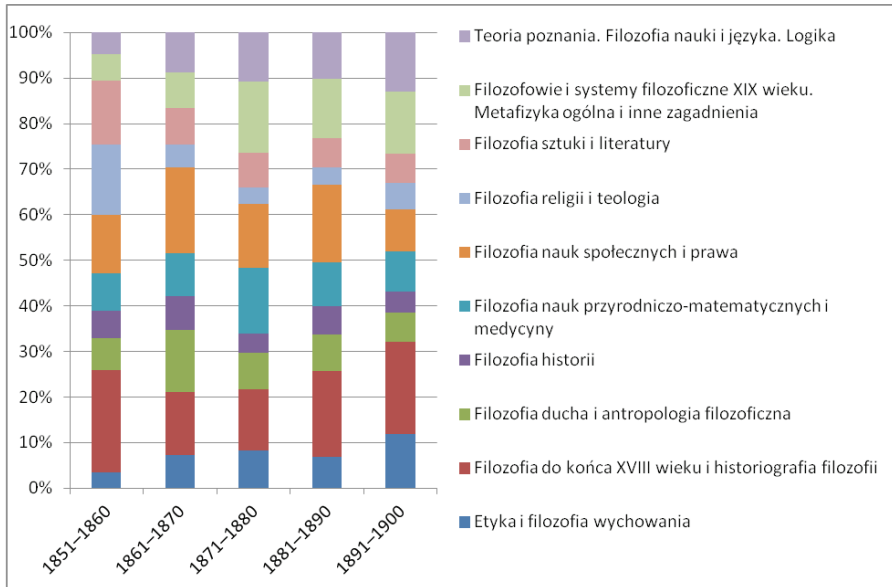
Filozoficzne treści piśmiennictwa przydzielonego do omówionych działów łączą się wzajemnie i przenikają, dlatego też trzeba spojrzeć na proponowany schemat jako powiązany relacjami system klas. Przykładem może być dział *Etyka i filozofia wychowania*, który gromadzi publikacje według ujęcia tematu. W ten sposób zebrane w jednej klasie piśmiennictwo z etyki różnych dziedzin i zagadnień daje obraz, jakie obszary nauki, działalności praktycznej i życia człowieka objęto refleksją etyczną i pedagogiczną.

Tabela 6 ukazuje jak liczne w drugim półwieczu XIX w. było piśmiennictwo filozoficzne przydzielone do 10 działów. Uzupełnieniem tego prostego zestawienia jest zbadanie związku między treścią publikacji a czasem jej opublikowania w każdej z pięciu dekad. Ta relacja okazała się istotna statystycznie ($p < 0,001$), co zostało przedstawione na Wykresie 9 i w Załączniku 1.

Biorąc pod uwagę całe badane półwiecze, najliczniejszy okazał się dział nazwany *Filozofia do końca XVIII wieku i historiografia filozofii*. Obejmuje on 197 pozycji odnoszących się do czasów minionych w filozofii, co daje blisko 18% wszystkich publikacji w bazie (Tabela 6). Na wynik wpłynęła bez wątpienia bogata twórczość kilku ówczesnych wybitnych historyków filozofii i dziejopisarzy, a także wydania dzieł autorów wcześniejszych okresów, od starożytności poprzez średniowiecze, po czasy nowożytne. W bazie odnotowano 62 pozycje wydań dzieł autorów minionych stuleci, żyjących do końca XVIII w., co stanowi 31,5% wszystkich pozycji

przydzielonych do działu. Zatem 68,5% (135 pozycji w dziale) przypada na dzieła i opracowania autorów dziewiętnastowiecznych, poświęcone szeroko rozumianej historii filozofii.

Wykres 9. Tematyka publikacji w zależności od dziesięcioleci

Źródło: opracowanie własne

Badaczem i uniwersyteckim wykładowcą filozofii wszystkich epok był Stefan Pawlicki. Oprócz przekrojowych dzieł z historii filozofii starożytnej, średniowiecznej i nowożytnej (*Historia filozofii greckiej od Talesa do śmierci Arystotelesa*. T. 1, Kraków 1890, nieukończona; *Historia filozofii średniowiecznej. Od Boecjusza aż do czasów Odrodzenia*, Kraków 1889; *Historia filozofii nowożytnej. (Od Kanta). Według wykładów*, Kraków 1886), zostawił prace o filozofii Ojców Kościoła (np. *O filozofii św. Tomasa*, b.m.w. 1886; *Filozofia Ojców Kościoła*, Kraków 1891) oraz poświęcone Platonowi (*Wyprawa filozofów*, Warszawa 1867; *Młodość Platona*, b.m.w. 1892). Dziejami filozofii zajmował się Wincenty Lutosławski, który również prowadził studia nad Platonem i ustalił chronologię jego pism

(np. *O pierwszych trzech tetralogiach dzieł Platona*, Kraków 1896; *Platon jako twórca idealizmu*, Warszawa 1899; *O znaczeniu i zadaniach historii filozofii*, Warszawa 1892). Filozofię starożytnego Wschodu wraz z własną koncepcją „filozofii dziejów filozofii” przedstawił Maurycy Straszewski (*Dzieje filozofii w zarysie*. T. 1, *Ogólny wstęp do dziejów filozofii i dzieje filozofii na Wschodzie*, Kraków 1894)⁶⁰. Niezwykle aktywnym piśmienniczo filozofem i wybitnym historykiem filozofii polskiej był na przełomie XIX i XX w. Henryk Struve. Z jego bogatego dorobku zgromadzono w bazie 32 pozycje wydane w omawianym półwieczu i jest to największa liczba publikacji przypisanych do jednego autora (np. *Jan Jakub Rousseau*, Warszawa 1878; *Historia filozofii w Polsce na tle ogólnego życia umysłowego*. 1, *Wiadomości przygotowawcze*, b.m.w. 1900). H. Struve zajmował się także teorią poznania, estetyką i antropologią filozoficzną⁶¹.

W latach 1851–1860 publikacje należące do działu *Filozofia do końca XVIII wieku i historiografia filozofii* były najczęściej wydawane i stanowiły 22% ogółu wydanych w tym czasie pozycji (Wykres 9). Podobnie w dwóch ostatnich dekadach XIX w., klasa ta osiągnęła najwyższy wynik wydanych publikacji w porównaniu z innymi działami. Jak pokazuje zestawienie danych w Załączniku 1, liczba publikacji w tym dziale rosła systematycznie, dochodząc w ostatnim dziesięcioleciu do 70 pozycji, co stanowi 21% ogółu zarejestrowanych w bazie pozycji z lat 1891–1900.

Drugą pod względem liczby publikacji w badanym półwieczu była klasa *Filozofia nauk społecznych i prawa* (155 pozycji, 14% w zbiorze wszystkich wydawnictw), co może świadczyć o społeczno-politycznym zaangażowaniu i zainteresowaniach twórców tej epoki. Wprawdzie pod względem liczby pozycji klasa ta osiągnęła najwyższy wynik w trzeciej dekadzie XIX w. (47 pozycji), to jednak jej procentowy udział w ogólnej liczbie publikacji w poszczególnych dziesięcioleciach jest najwyższy w latach 1861–1870 (19% ogółu wydanych w tym czasie publikacji). W tych właśnie latach ukazały się tłumaczenia trzech prac Johna Stuarta Milla: *O wolności* (Przemysł 1864), *O rządzie reprezentacyjnym* (Kraków 1866)

⁶⁰ *Filozofia i myśl społeczna w latach 1865–1895*, Cz. 2, oprac. A. Hochfeldowa, B. Skarga, Warszawa 1980, s. 340.

⁶¹ T. Czeżowski, *Struve Henryk*, [w:] *Filozofia w Polsce: słownik pisarzy*, pod red. B. Baczyki, Wrocław 1971, s. 375–376.

i *Poddaństwo kobiet* (Toruń 1870). Filozofię i metodologię prawa karnego reprezentują w zbiorze dzieła Konstantego Małkowskiego *Wykład prawa karnego podług obecnego stanu nauki* (Warszawa 1866) oraz Stanisława Budzińskiego *Wykład porównawczy prawa karnego* (Warszawa 1868). Spośród pisarzy uprawiających filozofię ekonomii społecznej wymienić należy Józefa Supińskiego, uważanego za prekursora i ojca duchowego polskich pozytywistów⁶². W omawianym dziesięcioleciu ukazały się: *Szkoła polska gospodarstwa społecznego*. Cz. 1 (Lwów 1865), w której przedstawił swoją koncepcję fizyki społecznej oraz *Kilka szczegółów treści społecznej rozebranych w listach poufnych* (Lwów 1867). Do podstawowej książki Supińskiego *Myśl ogólna fizjologii powszechnej* (Lwów 1860) z widocznymi wpływami A. Comte'a, odniósł się polemicznie w 1868 r. Antoni Morzycki, autor prac o tematyce społecznej i historiozoficznej (*Uwagi nad systematem fizjologii powszechnej przez Józefa Supińskiego ułożonym*, Poznań 1868).

Trzecią, pod względem liczby publikacji w bazie, jest licząca 142 pozycje grupa *Filozofowie i systemy filozoficzne XIX wieku. Metafizyka ogólna i inne zagadnienia* (ok. 13% wszystkich pozycji w bazie). Dział ten stanowi przegląd wiodących nurtów filozoficznych i światopoglądowych badanej epoki. Analiza porównawcza zebranego w tym dziale materiału ukazuje komunikację naukową i wymianę myśli między autorami, dokonującą się poprzez krytykę i interpretację piśmiennictwa, polemiki oraz twórczość biograficzną poświęconą ówczesnym filozofom.

W trzeciej dekadzie półwiecza (lata 1871–1880) omawiana klasa osiągnęła najwyższy procentowy udział w liczbie wydanych w tym okresie publikacji tj. 15,5% (43 pozycje w bazie). Ożywienie piśmiennicze widoczne jest wokół postaci i dorobku naukowego dwóch wybitnych przedstawicieli epoki Oświecenia, żyjących na przełomie XVIII i XIX w. – Jana i Jędrzeja Śniadeckich. O życiu, znaczeniu dla oświaty i filozofii Jana Śniadeckiego w relacji do filozofii I. Kanta i kantyizmu pisali we wskazanym dziesięcioleciu: T. Ziemia, Aleksander Skórski i M. Straszewski. W 1874 r. trzech inni autorzy przypomnieli i osadzili w kontekście aktualnych stanowisk dorobek naukowy Jędrzeja Śniadeckiego w zakresie przyrodoznawstwa, zawarty zwłaszcza w dwóch tomach dzieła *Teoria*

⁶² J. Szacki, *Supiński Józef*, [w:] *Filozofia w Polsce...*, s. 377.

jestestw w organicznych (Wilno 1804–1811)⁶³. Do jego teorii odnieśli się w swoich publikacjach: Zygmunt Kramsztyk, Bronisław Rejchman, a także Tadeusz Żuliński.

W 1875 r. zmarło dwóch ważnych przedstawicieli dziewiętnastowiecznej filozofii w Polsce, z nurtu filozofii narodowej: Karol Fryderyk Libelt, przedstawiciel mesjanizmu politycznego i Józef Kremer, pierwszy w Polsce popularyzator Georga Wilhelma Friedricha Hegla, jak też autor pierwszego systematycznego wykładu estetyki (*Listy z Krakowa*. T. 1, Kraków 1843 i T. 1–3, Wilno 1855)⁶⁴. K. F. Libelt w swych historiozoficznych koncepcjach szczególne posłannictwo dziejowe wyznaczył Słowianom pod przywództwem Polski, którzy oprą swą filozofię na wierze i intuicji (*Pisma krytyczne*. T. 1–2, Poznań 1851; *Wcielające się idee czasu*, Kraków 1869; *Samowładztwo rozumu i objawy filozofii słowiańskiej. Część krytyczna*. Wyd. 2, Poznań 1874; *Karola Libelta Rozprawy o odwadze cywilnej, miłości ojczyzny, wychowaniu ludów...*, Kraków 1869; *O miłości ojczyzny*. T. 7, Lwów 1889)⁶⁵. Po śmierci filozofa ukazały się w latach 1875–1876 wspomnienia poświęcone jego życiu, działalności oraz filozoficznemu stanowisku w stosunku do innych współczesnych mu filozofów polskich. Autorami tych opracowań byli: Antoni Molicki, Stanisław Egbert Koźmian, Henryk Szuman, a także M. Straszewski.

Piśmiennictwo dziesięciolecia 1871–1880, należące do prezentowanej grupy *Filozofowie i systemy filozoficzne XIX wieku. Metafizyka ogólna i inne zagadnienia*, to także obraz ówczesnych prądów filozoficznych epoki. Ukazały się tłumaczenia prac francuskich autorów poświęcone materializmowi: Paula Leopolda Haffnera *Materializm nowoczesny* (Warszawa 1871), Paula Janeta *Materializm współczesny* (Kraków 1878; 2 wyd. 1893) oraz publikacje poświęcone pozytywizmowi: Juliana Ochorowicza *Wstęp i pogląd ogólny na Filozofię pozytywną* (Warszawa 1872), w której na gruncie poglądów Comte'a, Milla i Spencera sformułował własny

⁶³ Autor w oparciu o własne badania i najnowsze wówczas osiągnięcia chemii i fizjologii przedstawił ogólną teorię życia organicznego, uznając za podstawowy warunek życia związek organizmu ze środowiskiem i sprowadzając zjawisko życia do jednego podstawowego procesu materialnego. *Śniadecki Jędrzej*, [w:] *Filozofia w Polsce*, dz. cyt., s. 395.

⁶⁴ S. Morawski, *Kremer Józef*, [w:] *Filozofia w Polsce...*, s. 200–201.

⁶⁵ J. Skoczyński, J. Woleński, *Historia filozofii polskiej*, Kraków 2010, s. 276–277.

program filozofii pozytywnej⁶⁶; T. Ziemby *Pozytywizm i jego wyznawcy w dzisiejszej Francji* (Kraków 1872); T. Żulińskiego *Nasi pozytywiści* (Lwów 1872) – praca, w której autor poddaje krytyce pozytywistów polskich, głównie za ich materializm i polemizuje z Julianem Ochorowiczem; Seweryna Smolikowskiego *Religia pozytywna czyli Nowa powszechna religia ludzkości* (Warszawa 1875) i Antoniego Augusta Egera *Współczesne kierunki naukowe. 1, Zasady francuskiego pozytywizmu* (Warszawa 1876).

Dwie kolejne klasy tematyczne, które w drugiej połowie XIX w. osiągnęły niemal identyczną liczbę wydanych pozycji, to: *Teoria poznania. Filozofia nauki i języka. Logika* (119 pozycji) oraz *Filozofia nauk przyrodniczo-matematycznych i medycyny* (117 pozycji, w tym 8 publikacji z dziedziny medycyny), co stanowi po ok. 10% publikacji w bazie. Pozostałe działy tematyczne liczą poniżej 100 pozycji, a ich porządek przedstawia się następująco: powyżej 8% ogólnej liczby wydawnictw osiągnęły *Etyka i filozofia wychowania* (96 pozycji) oraz *Filozofia ducha i antropologia filozoficzna* (91 pozycji); *Filozofia sztuki i literatury* (84 pozycje) to 7,5% wszystkich publikacji; zaś *Filozofia historii* (60 pozycji) i *Filozofia religii i teologia* (60 pozycji) mają taki sam udział 5,4% w zawartości bazy. Niektóre z wymienionych klas, o stosunkowo niskim udziale procentowym w ogólnej liczbie wydawnictw badanego półwiecza, okazały się najmniej licznymi klasami także w dziesięcioletnich jego okresach. W pierwszej i drugiej dekadzie najmniej publikacji wydano z zakresu *Etyki i filozofii wychowania* (3% publikacji wydanych w latach 1851–1860 i 7% w latach 1861–1870). Przy czym w drugiej dekadzie taki sam wynik 7% dotyczy także *Filozofii historii*. W trzeciej i czwartej dekadzie w latach 1871–1890 najmniej wydań książek przypadło na *Filozofię religii i teologię* (poniżej 4% w każdej z tych dekad). W ostatnim dziesięcioleciu XIX w. najmniej liczną była ponownie klasa *Filozofia historii* (5% pozycji wydanych w latach 1891–1900).

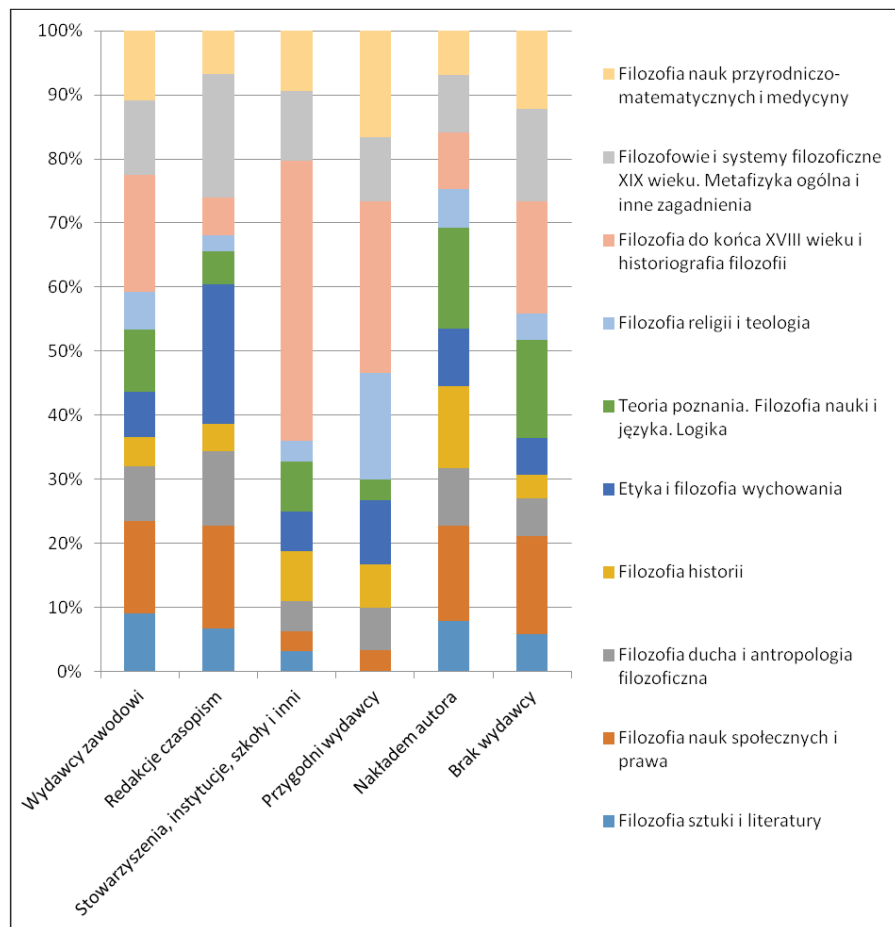
Ostatnią analizowaną relacją jest zależność pomiędzy kategorią wydawcy a tematyką publikacji, która okazała się również istotna statystycznie, co ilustruje Wykres 10. W związku z niewielką liczebnością niektórych kategorii wydawców, połączono firmy księgarskie, drukarnie wydawnicze i innych wydawców zawodowych w kategorię o nazwie Wy-

⁶⁶ L. Gawor, *Myśliciele mało znani. Filozofia polska końca XIX wieku i pierwszych dekad XX stulecia*, Rzeszów 2011, s. 54.

dawcy zawodowi. Natomiast kategoria Brak wydawcy objęła wcześniejsze grupy: Brak wydawcy, drukarnia oraz Brak danych. Pozostałe kategorie wydawców pozostały bez zmian.

Wykres 10. Związek pomiędzy kategorią wydawcy a tematyką publikacji. Wyniki testu χ^2 Pearsona były istotne statystycznie, $p < 0,001$

Źródło: opracowanie własne

Wydawcy zawodowi najczęściej wydawali publikacje przydzielone do trzech działów: *Filozofia do końca XVIII wieku i historiografia filozofii*,

Filozofia nauk społecznych i prawa oraz *Filozofowie i systemy filozoficzne XIX wieku. Metafizyka ogólna i inne zagadnienia*. Łącznie stanowiły one 55% ogółu wydanych pozycji. Wydawcy przygodni, podobnie jak wydawcy zawodowi, wydawali liczne publikacje mieszczące się w klasie *Filozofia do końca XVIII wieku i historiografia filozofii* (27% publikacji wydawców przygodnych), natomiast dwie kolejne pod względem liczby wydań grupy to: *Filozofia religii i teologia* oraz *Filozofia nauk przyrodniczo-matematycznych i medycyny*, które dają łącznie 34% publikacji wydawców przygodnych.

Stowarzyszenia, instytucje i szkoły wydawały w głównej mierze prace poświęcone czasom minionym, zaliczone do działu *Filozofia do końca XVIII wieku i historiografia filozofii*. Tematyka ta stanowiła 44% ogółu publikacji wydawanych przez tę kategorię nakładców. Nakładem autora ukazywały się najczęściej publikacje z trzech grup: *Teoria poznania. Filozofia nauki i języka. Logika* (16%), następnie *Filozofia nauk społecznych i prawa* (15%) oraz *Filozofia historii* (13%). Redakcje czasopism skupiły się natomiast na wydawaniu prac zgromadzonych w następujących działach: *Etyka i filozofia wychowania* (22%), *Filozofowie i systemy filozoficzne XIX wieku. Metafizyka ogólna i inne zagadnienia* (19%), *Filozofia nauk społecznych i prawa* (16% ogółu prac wydawanych przez Redakcje). Są to działy obejmujące piśmiennictwo poświęcone aktualnym problemom i nurtom epoki.

Informacji o wydawcy brakowało przede wszystkim w czterech klasach: *Filozofia do końca XVIII wieku i historiografia filozofii*, *Filozofia nauk społecznych i prawa*, *Teoria poznania. Filozofia nauki i języka. Logika* oraz *Filozofowie i systemy filozoficzne XIX wieku. Metafizyka ogólna i inne zagadnienia*. Wymienione działy stanowiły łącznie 63% ogółu publikacji, w których nie wystąpił wydawca. Bez określenia wydawcy ukazywały się często odbitki i nadbitki z czasopism i rozpraw zbiorowych (por. Wykres 8).

Przedstawiony w artykule przegląd usystematyzowanej w 10 działach tematyki filozoficznej publikacji wydanych w drugiej połowie XIX w. i z analizowanej w powiązaniu z dekadami ich publikowania i kategoriami wydawców, nie wyczerpuje całego bogactwa zgromadzonego w bazie materiału. Ukazuje natomiast jego potencjał źródłowy i przydatność w badaniach z zakresu historii książki i historii filozofii, jak też innych dziedzin, dyscyplin i nurtów, objętych w XIX w. filozoficzną refleksją.

Każda z dziesięciu klas rzeczowych, rozważana z osobna lub w powiązaniu z innymi klasami, może stanowić materiał badawczy do dalszych pogłębionych studiów.

Podsumowanie

Struktura produkcji wydawniczej nie jest czymś stałym, podlega zmianom, na które mają wpływ różne czynniki: wypadki polityczne, programy społeczne i gospodarcze, rozwój nauki, prądy literackie czy kręgi czytelnicze. Produkcja wydawnicza odzwierciedla zmieniające się warunki historyczne i zależne od nich życie umysłowe narodu. Od dawna do charakteryzowania piśmiennictwa używano metod ilościowych, które z biegiem czasu uzupełniano m.in. analizami statystycznymi. Trudno sobie dzisiaj wyobrazić publikację z zakresu bibliologii historycznej bez argumentacji w postaci zestawień liczbowych, wykresów ukazujących trendy rozwoju lub zmiany procesów bibliologicznych. W artykule starano się przedstawić zastosowanie technik bibliometrycznych do charakterystyki publikacji o tematyce filozoficznej, wydanych na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w. Udało się ukazać szereg elementów składających się na obraz publikacji w badanym okresie. Na podstawie zebranych danych i ich analiz pokazano jego składniki, które dynamicznie zmieniały się i częściowo wpisywały się w zjawiska charakterystyczne dla ogólnej produkcji wydawniczej czasu zaborów. W wypadku piśmiennictwa filozoficznego stwierdzono, że w ciągu badanych dziesięcioleci liczba publikacji o tematyce filozoficznej systematycznie rosła, średnio o 66 pozycji z dekady na dekadę. Objętość publikacji zmniejszała się, co wynikało z coraz większego w kolejnych dekadach udziału nadbitek, odbitek w analizowanej próbie badawczej. Najważniejszym ośrodkiem wydawniczym w odniesieniu do druków o tej tematyce była Warszawa, następnie kolejno: Kraków, Lwów, Poznań i Wilno. Najwięcej publikacji ukazało się w zaborze rosyjskim, następnie austriackim, a najmniej w pruskim. Wydawcy prowincjonalni największą aktywność wykazali w Galicji. Wśród wydawców dominującą kategorię stanowiły firmy księgarskie, chociaż ich udział procentowy stopniowo malał w kolejnych dekadach. Zmniejszał się również udział drukarni w rynku publikacji filozoficznych. Coraz więcej publikacji samoistnych wydawniczo publikowały redakcje czasopism, a i stowarzyszenia i in-

stytucje w ostatniej dekadzie XIX w. bardzo zwiększyły swoje nakłady. Na przestrzeni badanego okresu główną formą wydawniczą publikacji z zakresu filozofii była książka, niemniej jednak nadbitki i odbitki stopniowo były coraz liczniejsze. Dla większości wyodrębnionych w artykule kategorii wydawców książka była główną formą przekazu, w wypadku nakładców przygodnych ich udział w ofercie publikacji wynosił aż 100%, jedynie w strukturze wydawniczej stowarzyszeń i instytucji przeważały nadbitki i odbitki. Publikacje ukazywały się głównie w języku polskim, druki w innych językach obejmowały niewielki procent rynku polskiej książki filozoficznej. Dzieła przełożone z innych języków stanowiły około 26% wszystkich wydawnictw. Najwięcej przełożono z języków: francuskiego, niemieckiego i angielskiego. Tłumaczono głównie prace autorów działających w drugiej połowie XIX w. Analiza rzeczowa oferty publikacji filozoficznych wskazuje na ogromną przewagę wydawnictw reprezentujących zagadnienia należące do dziewiętnastowiecznej filozofii, zajmują one około 82% wszystkich opublikowanych samoistnie prac z zakresu filozofii. W wydawaniu ich przodowały redakcje czasopism i autorzy. Jednocześnie w każdym dziesięcioleciu daje się zauważyć duży udział publikacji zaklasyfikowanych tematycznie jako *Filozofia do końca XVIII wieku i historiografia filozofii*. Przejawia się w tym charakterystyczne dla okresu po powstaniu styczniowym zainteresowanie twórców historią w odniesieniu do wielu dziedzin wiedzy i kultury⁶⁷. Największy udział w wydawaniu prac z tego zakresu miały stowarzyszenia, instytucje i szkoły oraz przygodni wydawcy.

Bibliografia

Bibliografia nie obejmuje cytowanych w tekście książek zarejestrowanych w badanej bazie.

Źródła

„Bibliografia Filozofii Polskiej” 1960–2002, T. 2 (1831/1864) – T. 4 (1896/1918).

⁶⁷ A. Potocki, *Polska literatura współczesna*, Cz. 1, Warszawa 1911, s. 23.

- Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera (EBBE)* [online] [dostęp 10 września 2019]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/home/>.
- Federacja Bibliotek Cyfrowych, *Zbiory polskich instytucji kultury on-line* [online] [dostęp 20 listopada 2019]. Dostępny w World Wide Web: <https://fbc.pionier.net.pl>.
- Katalog centralny NUKAT* [online] [dostęp 20 października 2019]. Dostępny w World Wide Web: <http://katalog.nukat.edu.pl/search/query?theme=nukat>.
- Katalog główny Biblioteki Narodowej* [online] [dostęp 15 września 2019]. Dostępny w World Wide Web: https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&lang=pl.
- Katalog Podstawowy Biblioteki Jagiellońskiej* [online] [dostęp 25 października 2019]. Dostępny w World Wide Web: <http://pka.bj.uj.edu.pl/PA/index.php>.
- Polona* [online] [dostęp 20 listopada 2019]. Dostępny w World Wide Web: <https://polona.pl/>.
- Powszechna Encyklopedia Filozofii*, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu [online] [dostęp 20 listopada 2019]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ptta.pl/>.
- Słownik filozofów polskich*, red. Bolesław Andrzejewski, Roman Kozłowski, Poznań 1999.
- Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiąta*, oprac. Teresa Turowska, Jolanta Hys, Joanna Kwiatkowska, Warszawa 2006.

Opracowania

- Adamczyk Danuta, *Polskie społeczne placówki wydawnicze we Lwowie w dobie autonomii galicyjskiej*, Kielce 1996.
- Arct Stanisław, Pawłowska Eugenia, *Wydawcy warszawscy w latach 1878–1914*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. Stanisław Tazbir, Warszawa 1961, s. 320–384.
- Bieńkowski Tadeusz, *Antyk*, [w:] *Słownik literatury polskiego oświecenia*, red. Teresa Kostkiewiczowa, Wrocław 1977, s. 14–23.
- Czarnowska Maria, *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego w latach 1501–1965*, Warszawa 1967.

- Filozofia i myśl społeczna w latach 1865–1895*. Cz. 2, oprac. Anna Hochfeldowa, Barbara Skarga, Warszawa 1980.
- Filozofia w Polsce: słownik pisarzy*, red. Bronisław Baczek, Wrocław 1971.
- Gawor Leszek, *Myśliciele mało znani. Filozofia polska końca XIX wieku i pierwszych dekad XX stulecia*, Rzeszów 2011.
- Gruca Anna, *Wydawcy w Krakowie w latach 1878–1914*, [w:] *Biblioteka i informacja w komunikowaniu*, red. Maria Kocójowa, Kraków 2000, s. 226–231.
- Gruca Anna, *Nakładem własnym...*, Kraków 2007.
- Gutry Czesław, *O wydawaniu nadbitek, odbitek i wycinków*, Warszawa 1946.
- Hérubel Jean-Pierre, *Historical Bibliometrics: Its Purpose and Significance to the History of Disciplines* [online] [dostęp 6 stycznia 2020]. Dostępny w World Wide Web: https://www.researchgate.net/publication/242308504_Historical_Bibliometrics_Its_Purpose_and_Significance_to_the_History_of_Disciplines.
- Jazdon Artur, *Wydawcy poznańscy 1815–1914*, Poznań 2012.
- Konopka Maria, *Dokumenty koncesyjne jako źródło do dziejów instytucji książki (na przykładzie galicyjskich firm czasów autonomii)*, [w:] *Książka zawsze obecna*, red. Barbara Bieńkowska, Wrocław 2010, s. 267–276.
- Konopka Maria, *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej (1867–1914)*, Kraków 2018.
- Maleczyńska Kazimiera, *Polski repertuar wydawniczy doby zaborów (problematyka badawcza i główne tendencje rozwojowe)*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, z. 1–2, s. 273–287.
- Matwijów Maciej, *Odbitka (nadbitek)*, [w:] *Encyklopedia książki*, T. 2, red. Anna Żbikowska-Migoń, Marta Skalska-Złat, Wrocław 2017, s. 293.
- Mlekicka Marianna, *Wydawcy warszawscy w XIX w. jako grupa społeczna i ich związki z inteligencją*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, T. 4, red. Ryszarda Czepulis-Rastenis, Warszawa 1985, s. 9–32.
- Migoń Krzysztof, *Nauka o książce. Zarys problematyki*, Wrocław 1984.
- Migoń Krzysztof, *O współczesnej sytuacji badawczej w naukach o książce, bibliotece i informacji*, „Przegląd Biblioteczny” 2008, z. 1, s. 14–21.
- Nicholas David, Ritchie Maureen, *Literature and bibliometrics*, London 1978.
- Nowak Piotr, *Piśmiennictwo z zakresu nauk społecznych i humanistycznych przedmiotem oceny i analiz metodami bibliometrycznymi*, „Roczniki Naukowe PWSZ im. J. A. Komeńskiego w Lesznie” 2004, nr 2, s. 5–18.
- Pindłowa Wanda, *Bibliometria, informetria i scientometria – refleksje terminologiczne i wzajemne relacje*, [w:] *Z problemów metodologii i dydaktyki*

- bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*, red. Maria Kocójowa, Kraków 1990, s. 63–73.
- Pindłowa Wanda, *Bibliometria i jej znaczenie dla badań nad książką*, „Studia o Książce” 1988, T. 17, s. 301–327.
- Potocki Antoni, *Polska literatura współczesna*, Cz. 1, Warszawa 1911.
- Ruskin John, *Sztuka, społeczeństwo, wychowanie*, Wrocław 1977.
- Skalska-Zlat Marta, *Bibliometria*, [w:] *Encyklopedia książki*, red. Anna Żbikowska-Migoń, Marta Skalska-Zlat, Wrocław 2017, s. 258–260.
- Skalska-Zlat Marta, *Bibliometria – pojęcia, metody, kierunki badań*, „Roczniki Biblioteczne” 1988, z. 2, s. 259–283.
- Skoczyński Jan, Woleński Jan, *Historia filozofii polskiej*, Kraków 2010.
- Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. Józef Bachórz, Alina Kowalczykowa, Wrocław 2002.
- Słownik pisarzy antycznych*, red. Anna Świderkówna, Warszawa 2001.
- Słownik pojęć filozoficznych*, red. Władysław Krajewski, Warszawa 1996.
- Tatarkiewicz Władysław, *Historia filozofii*, T. 1–3, Warszawa 1978.
- Woźniczka Maciej, *Fenomen kulturowego funkcjonowania filozofii Augusta Comte’a*, [w:] *Poglądy Augusta Comte’a z perspektywy schyłku XX wieku*, red. Ireneusz Świtała, Częstochowa 1999, s. 59–88.
- Żbikowska-Migoń Anna, *Początki bibliometrii? Oświeceniowa próba analizy statystycznej katalogów księgarskich*, „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 1, s. 175–187.

Philosophical publications published in Polish territories in the second half of the nineteenth century. A bibliometric study

ABSTRACT: The present article is devoted to the culture of philosophical publications in Polish territories in the second half of the nineteenth century. During the period of the Partitions of Poland, philosophy was a subject underrepresented in the published repertoire. In the present study, an attempt was made to incorporate the approaches to research postulated by D. Nicolas and M. Ritchie, W. Pindłowa, and M. Skalska-Zlat, concerning the application of bibliometric techniques in bibliography. The source base of the study is an Excel database. The database contains 1121 bibliographic descriptions, including off prints and copies. The

main sources used to collect data were „Bibliografia Filozofii Polskiej” [Bibliography of Polish Philosophy] and *Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera* [Electronical Database of Estreicher’s Bibliography]. The collected numerical data were subjected to descriptive research as well as studies involving statistical analyses. The dynamics of the changes in the volume of publications was determined using the Kruskal-Wallis test. The χ^2 Pearson test was applied to study how the number of publications was affected by the following factors: the place of publication and the Partition it was in, the category of the publisher, the form of the source, and its classification. The same test was used to determine the relationships between the category of the publisher and the form of the source, as well as between the category of the publisher and the content of the document. The Mann Whitney U test was used to compare the volume of offprints and duplicates with that of classic books. The statistical analyses were conducted using the MS Excel and Statistica 12 applications (provided by Microsoft and StatSoft Inc., respectively). The application of bibliometric techniques has confirmed their relevance for the study of the history of book culture. The study has resulted in creating a model of the dissemination of philosophical content in Polish territories in the second half of the nineteenth century. The model is constituted by both dynamic and static factors. Some of these factors are also present in the studies concerning the entire spectrum of publication activity during the period of the Partitions of Poland.

KEYWORDS: philosophical publications, historical bibliometrics, book culture, statistical analyses, nineteenth century.

Załącznik 1. Charakterystyka publikacji wydawanych w poszczególnych dziesięcioleciach

Zmienna	statystyki	1851- -1860	1861- -1870	1871- -1880	1881- -1890	1891- -1900	Rzedy ogółem	test, poziom istotności (wartość p)
		Objętość publikacji (liczba stron)	n	85	138	277		
	Mediana	208	109	118	144	91		
	Minimum	15	7	1	7	4		
	Maksimum	739	919	988	1016	862		
Miejsce wydania								
Warszawa	n	28	67	141	156	167	559	Test Chi ² Pearsona: p < 0,001, wynik istotny statystycznie
	%	32,94	48,55	50,90	56,52	48,41		
Kraków	n	19	24	60	50	84	237	
	%	22,35	17,39	21,66	18,12	24,35		
Lwów	n	4	17	41	38	62	162	
	%	4,71	12,32	14,80	13,77	17,97		
Poznań	n	17	10	25	6	5	63	
	%	20,00	7,25	9,03	2,17	1,45		
Wilno	n	12	5	1	4	0	22	
	%	14,12	3,62	0,36	1,45	0,00		
Inne	n	5	15	9	22	27	78	
	%	5,88	10,87	3,25	7,97	7,83		
Grupy łącznie	Ogółem n	85	138	277	276	345	1121	

Załącznik 1. Charakterystyka publikacji wydawanych w poszczególnych dziesięcioleciach (cd.)

Zmienna	statystyki	1851- -1860	1861- -1870	1871- -1880	1881- -1890	1891- -1900	Rzedy ogółem	test, poziom istotności (wartość p)
Zabór								
zabór austriacki	n	24	44	107	101	160	436	Test Chi ² Pearsona: p<0,0001, wynik istotny statystycznie
	%	28,57	32,59	38,91	37,69	47,48		
zabór pruski	n	19	19	26	6	7	77	
	%	22,62	14,07	9,45	2,24	2,08		
zabór rosyjski	n	41	72	142	161	170	586	
	%	48,81	53,33	51,64	60,07	50,45		
Grupy łącznie	Ogółem n	84	135	275	268	337	1099	
Wydawnictwo								
Księgarnie	n	44	50	82	95	116	387	Test Chi ² Pearsona: p<0,001, wynik istotny statystycznie
	%	51,76	36,23	29,60	34,42	33,62		
Drukarnie nakładowe	n	15	33	48	34	43	173	
	%	17,65	23,91	17,33	12,32	12,46		
Inni wydawcy zawodowi	n	4	4	10	2	5	25	
	%	4,71	2,90	3,61	0,72	1,45		
Redakcje czasopism	n	0	4	38	44	33	119	
	%	0,00	2,90	13,72	15,94	9,57		

Załącznik 1. Charakterystyka publikacji wydawanych w poszczególnych dziesięcioleciach (cd.)

Zmienna	statystyki	1851- -1860	1861- -1870	1871- -1880	1881- -1890	1891- -1900	Rzędy ogółem	test, poziom istotności (wartość p)
Stowarzyszenia, instytucje, szkoły i inni	n	1	1	15	5	42	64	Test Chi ² Pearsona: p<0,001, wynik istotny statystycznie
	%	1,18	0,72	5,42	1,81	12,17		
Przygodni wydawcy	n	4	4	12	9	1	30	
	%	4,71	2,90	4,33	3,26	0,29		
Nakładem autora	n	6	9	20	34	32	101	
	%	7,06	6,52	7,22	12,32	9,28		
Brak wydawcy, drukarnia	n	2	6	7	8	9	32	
	%	2,35	4,35	2,53	2,90	2,61		
Brak danych	n	9	27	45	45	64	190	
	%	10,59	19,57	16,25	16,30	18,55	190	
Grupy łącznie	Ogółem n	85	138	277	276	345	1121	
Forma druku								
książka	n	74	106	221	200	238	839	Test Chi ² Pearsona: p=0,004, wynik istotny statystycznie
	%	87,06	76,81	79,78	72,46	68,99		
odbitka	n	9	26	53	62	90	240	
	%	10,59	18,84	19,13	22,46	26,09		
nadbitka	n	2	6	3	14	17	42	
	%	2,35	4,35	1,08	5,07	4,93		
Grupy łącznie	Ogółem n	85	138	277	276	345	1121	

Załącznik 1. Charakterystyka publikacji wydawanych w poszczególnych dziesięcioleciach (cd.)

Zmienna	statystyki		1851- -1860	1861- -1870	1871- -1880	1881- -1890	1891- -1900	Rzedy ogółem	test, poziom istotności (wartość p)
	n	%	3	10	23	19	41	96	
Klasyfikacja									
	Etyka i filozofia wychowania	n	3,53	19	7,25	8,30	6,88	11,88	
Filozofia do końca XVIII wieku i historiografia filozofii	n	22,35	19	13,77	13,36	18,84	20,29	197	
Filozofia ducha i antropologia filozoficzna	n	6	19	22	22	22	22	91	
	%	7,06	13,77	7,94	7,97	6,38			
Filozofia historii	n	5	10	12	17	16		60	
	%	5,88	7,25	4,33	6,16	4,64			
Filozofia nauk przyrodniczo- matematycznych i medycyny	n	7	13	40	27	30		117	
	%	8,24	9,42	14,44	9,78	8,70			
Filozofia nauk społecznych i prawa	n	11	26	39	47	32		155	
	%	12,94	18,84	14,08	17,03	9,28			
Filozofia religii i teologia	n	13	7	10	10	20		60	
	%	15,29	5,07	3,61	3,62	5,80			

Załącznik 1. Charakterystyka publikacji wydawanych w poszczególnych dziesięcioleciach (cd.)

Zmienna	statystyki	1851- -1860	1861- -1870	1871- -1880	1881- -1890	1891- -1900	Rzędy ogółem	test, poziom istotności (wartość p)
Filozofia sztuki i literatury	n	12	11	21	18	22	84	Test Chi ² Pearsona: p<0,001, wynik istotny statystycznie
	%	14,12	7,97	7,58	6,52	6,38		
Filozofowie i systemy filozoficzne XIX wieku. Metafizyka ogólna i inne zagadnienia	n	5	11	43	36	47	142	
	%	5,88	7,97	15,52	13,04	13,62		
Teoria poznania. Filozofia nauki i języka. Logika	n	4	12	30	28	45	119	
	%	4,71	8,70	10,83	10,14	13,04		
Grupy łącznie	Ogółem n	85	138	277	276	345	1121	

n – liczba bezwzględna publikacji; Źródło: opracowanie własne